

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

NR. 2, 22. ÅRG. 2005

DEN SORTE KATS
FORBANDELSE

MAGTENS ISCENESÆTTELSE
I DET 13. ÅRHUNDREDE

DA GENDARMERIKASERNEN
PÅ ST. CROIX BRÆNDTE

DOMMERKORPSET I DANMARK
FØR ENEVÆLDEN

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 2
22. årgang 2005

Distributør:
Syddansk Universitetsforlag

Redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen (ansv.)
Lars B. Struwe

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Layout:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 6615 7999,
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020

Årgang 2005 kr. 175. Løssalg pr. nr.
ved forsendelse kr. 60. Udlands-abon-
nement årgang 2004: Kr. 200.

Distribution:
Magasinpostkontoret. Adresseæn-
dring meldes på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

Forside:
Branden på Gendarmerikasernen på
St. Croix om morgenen den 1. juni
1914. Forsvarets Billedsamling, Rigs-
arkivet.

© Copyright:
Siden Saxo 2005

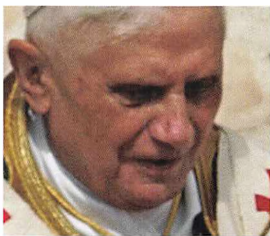
INDHOLD

DEN SORTE KATS FORBANDELSE
– *Christian 4.s møde med samisk
trolddomskunst*
RUNE BLIX HAGEN 4

DA GENDARMERIKASERNEN
PÅ ST. CROIX BRÆNDTE
STEN LUNDO 16

MAGTENS ISCENESÆTTELSE I
DET 13. ÅRHUNDREDE
Innocens III og Rom
TORBEN K. NIELSEN 24

DOMMERKORPSET I DANMARK
FØR ENEVÆLDEN
JENS CHR. V. JOHANSEN 36

SPØRGEKASSEN 23

BOGNYT 44

BOGANBEFALING 46

Undskyld

Undskyldninger er på mode. Overalt i verden undskylder politikere for handlinger, som de ret beset ikke selv har haft indflydelse på. Det kan opfattes som en måde, hvorpå man søger at anerkende og afklare de grimme pletter, der er på de nationale historier. Det er en bodshandling, hvor der gøres op med forfædrenes ugerninger. Dette søges gjort ved officielle undskyldninger fra regeringsledere, præsidenter m.v. til folkeslag, grupper eller individer.

Som så meget andet er trenden af amerikansk oprindelse. Den amerikanske regering har sagt undskyld for slaveriet og for den afrikanske slavehandel; den har undskyldt fordrivelsen og decimeringen af de indfødte indianske og eskimoiske befolkninger; og den har undskyldt den uretmæssige internering af japansk etniske amerikanske statsborgere under Anden Verdenskrig.

Ikke overraskende er Tyskland hoppet med på vognen. Efter Tysklands genforening i 1990 er der i flere tempi blevet undskyldt for Det Tredje Riges mord på millioner af jøder, romaer, polakker, russere, handicappede m.fl. under Anden Verdenskrig.

I foråret 2005 er turen kommet til Danmark. Der undskyldes for den stedmoderlige behandling af tyske flygtninge umiddelbart efter besættelsestidens afslutning; der undskyldes for udvisningen af jøder fra Danmark under krigen; der undskyldes for slaveriet på de Dansk Vestindiske Øer; og der undskyldes for kolonistyret på Grønland, som ikke altid har taget lige meget hensyn til de indfødtes rettigheder og traditioner.

Er det så godt eller skidt? Det er i hvert fald problematisk. For hvor går grænserne? Det er vel kun de færreste, der for alvor ønsker at udsende officielle undskyldninger for de grusomme handlinger, kristne udførte i forbindelse med middelalderens korstog. Og det er nok også de færreste danskere, som føler et personligt – eller nationalt – ansvar

for blodbadet i Stockholm i 1521 og derfor ønsker at sige officielt undskyld til det svenske folk.

Der er altså en uklar tidslig grænse for, hvornår ugerninger 'bør' undskyldes, og hvornår de kan opfattes som 'ren' historie. Og det er sikkert også meget godt, hvis altså blot emnet ikke havde så store politiske implikationer. Tyrkiet kommer næppe med i EU, hvis ikke landet først officielt anerkender skylden for det armenske folkemord. Men omvendt har ingen tilsyneladende skrupler over, at en nation som Japan kun tøvende har anerkendt brutaliteterne under besættelsen af Manchuriet og Korea. Man kunne nævne Kulturrevolutionen i Kina med alle dens uhyrligheder. Eller hvad med Østrigs rolle under Anden Verdenskrig, hvor landet reelt var langt mere nazificeret end den store tyske moderstat?

Det er svært at undskylde alt, og det er svært at undskylde rigtigt. Hvis en nation endelig giver sig i kast med officielle undskyldninger for historiske handlinger, må udgangspunktet være, at det ikke gøres ud fra politisk opportunisme, men ud fra historisk saglighed. Og når man holder sig for øje, at det er svært nok at finde konsensus om historisk saglighed blandt historikere, kan man med rette grue over, hvordan det skal gå for de folkevalgte.

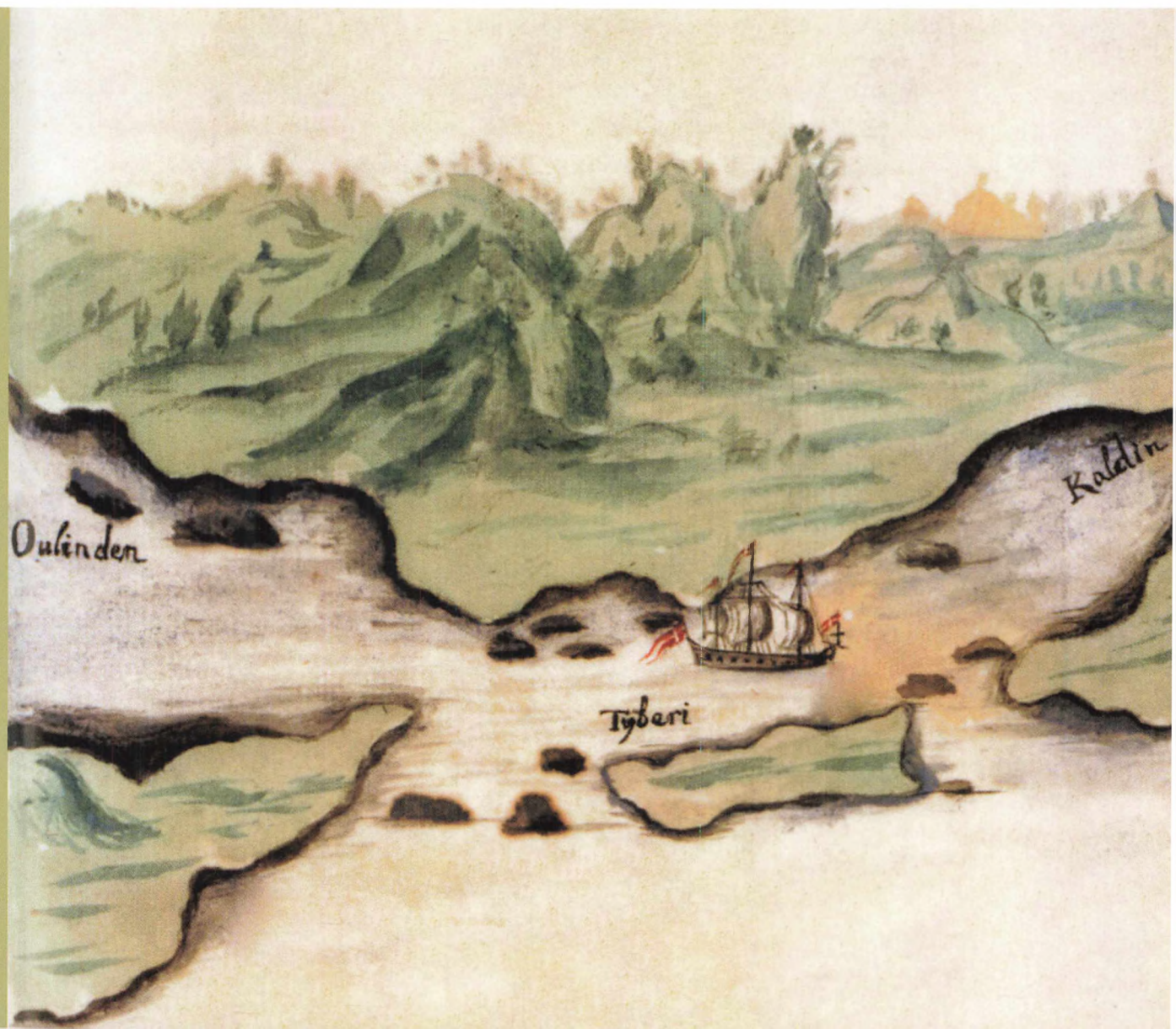
Siden Saxos redaktion vil i hvert fald ikke undskylde over for noget. Ja, altså bortset fra, at vi i sidste nummer kom til at skrive, at det i år er 65 år siden, at freden sænkede sig over Europa. Det er naturligvis kun 60. Undskyld!

Ellers håber vi, at I kære læsere vil fatte interesse for de artikler, vi bringer i dette nummer. Vi kommer vanen tro vidt omkring – fra Pavens Rom til Dansk Vestindien, og fra Christian 4, til Benedict XVI. God fornøjelse og god sommer.

Lars B. Struwe &
Ole Magnus Mølbak Andersen, redaktører

DEN SORTE KATS FORBANDELSE

– *Christian 4.s møde med samisk trolddomskunst*

I 1599 havde en sort, langhåret troldkat fra Kolahalvøen nær kostet Christian 4.s liv. Var det sket, ville 1600-tallets danmarkshistorie unægtelig have set ganske andelede ud. Men inden det nåede at gå så galt, blev der ført retssag mod den sataniske kat. Dommen og eksekveringen heraf angav en udvej, som sikrede kongens overlevelse – og dermed hans historiske status.

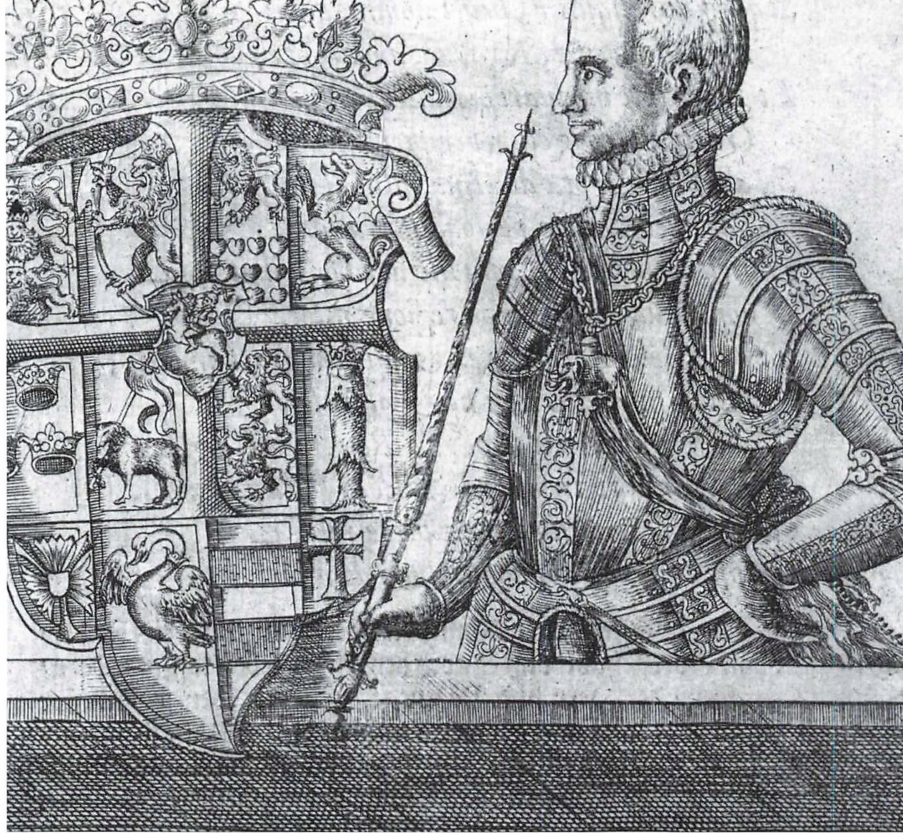
RUNE BLIX HAGEN

De små havne Uttin, Tiberi og Kaldin på Kolakysten.

Det Kongelige Bibliotek

Denne lille fortælling udspiller sig for lidt over 400 år siden langs Norges kyst – i forårs- og sommermånederne af 1599. Danmark og Norges konge, *Christian den fjerde* (1577-1648), i Norge også kendt som *Christian Kvart*, er i færd med at fuldføre en af de mest dramatiske og farefulde ekspeditioner, som nogen europæisk monark overhovedet har givet sig i kast med. For at manifestere dynastistatens interesser i de nordlige områder havde den unge konge sammen med nogle af de mest betydningsfulde danske adelsmænd sejlet rundt om Nordkap, via fiskerlejet Vardø og videre østover langs Ruslands nordkyst. Kongen var selv eksadrekaptajn for en konvoj af krigsskibe. Til sin disposition havde han halvdelen af den dansk-norske flåde, bestående af otte krigsfartøjer tungt bevæbnet med kraftigt skyts. Alene *Victor*, eskadrens flagskib, monstrede 44 kanoner. *Victor* var netop færdigbygget og var ude på sin jomfrutur. Skibet var meget sodygtigt og havde gode sejleegenskaber og hurtighed som varemærke. Mange hundrede mand deltog >

Billede øverst:

I samtiden eksisterede der ikke pålidelige kort over rigets nordligste områder. Det fremgår tydeligt af dette kort af Gerard de Jode fra 1593.

Universitetsbiblioteket i Tromsø

- > i togtet på de otte fartøjer. På flagskibet alene kan vi regne med en besætning på ca. 200 mand. Adskillige af disse havde erfaring fra lignende rejser til Barentshavet tidligere i 1500-tallet.

Hvad fik en ung konge til at drage ud på en så farefuld ekspedition? Motivet til togtet var at sikre de fjerntliggende og udsatte provinser i nord mod svenskere, russere, sorovere og fribyttere fra Holland, Skotland og England, som jævnligt interвенerede i dansk-norske farvande. Oldenborgregimet ønskede at markere suveræniteten over både land og hav i nord, og dermed holde Hans Kongelige Majestæts »strømme« fri for roveri. Det var især hollændere og englændere, der forsøgte at sejle igennem kongens havområder uden gyldigt sopas. Ved at sikre sit kystterritorium som en integreret del af riget kunne kongen opnå at stoppe svenskernes fremrykning mod de nordnorske fjordområder. Toget til Nordishavet varede næsten præcis tre måneder. Med sit store følge lagde kongen ud fra København den 17. april og returnerede til hovedstaden den 20. juli 1599.

Storm og uvejr

Vi kommer ind i historien, da krigsflåden har forladt det nordlige Rusland og Vardo og er på vej hjemover. På det tidspunkt, vi møder dem, ligger skibene langt ude til havs – et eller andet sted ud for kysten ved Helgeland, måske i nærheden af Polarcirklen. Egentlig er der ingen, der på dette tidspunkt ved, hvor de befinder

Billede til venstre:

Christian 4. afbilledet i 1599, året før togtet til Finmarken. Ukendt kunstner. *Det Kongelige Bibliotek*

Sivert Grubbe. Ukendt år og kunstner.

Det Kongelige Bibliotek

sig. Et inferno af storm og vind gør det umuligt at bestemme positionen eller sætte kursen. Nogen blandt mandskabet mener, at kongeskibet Victor befinder sig ud for Trondhjemsfjorden. Men de er altså betydeligt længere mod nord. I rejsejournalen, der er skrevet på latin af kongens nære ven og sekretær, *Sivert Grubbe* (1566-1636), finder vi følgende dagbogsnotater:

»Torsdag den 14. juni 1599. I dag havde vi en så voldsom storm og et så hårdt vejr, som vi endnu ikke har haft på hele rejsen, og derhos stærke regnskyl. Om natten sad kaptajnen hos mig ved min køje. Han klagede over, at han ikke kunne sove på grund af vejret, og fordi han ikke kunde kende nogen forskel på nat og dag.«

Personen, Grubbe omtaler som kaptajn, er identisk med den 22 år gamle dansk-norske konge, Christian 4. Som en sikkerhedsforanstaltning havde han forbudt adelsmænd og mandskab ombord at tiltale ham som konge. Ja, hvis nogen på togtet robede hans virkelige identitet, risikerede de dødsstraf for majestætsfornærmelse. Allerede da flåden sejlede ud fra Flekkerø, uden for det, der senere skulle blive til Kristiansand, havde kongen bestemt, at ingen skulle tiltale ham anderledes end 'generalkaptajn Christian Frederiksen' – eller blot 'kaptajn'. Monarken ville rejse inkognito, og sådan blev det.

På vej sydover i midten af juni ser det virkelig stygt ud. I orkanen fra sydvest er det umuligt at komme videre frem. Iskolde vindstod fra Nordishavet er med til at gøre situationen utryk. Tilmed det store og sødygtige kongeskib Victor har problemer. Søsye og opkast gør, at flere af stormændene bliver beskrevet som 'gode liggere'. Fra et andet skib kan mandskabet på Victor høre tre drønende kanonskud – det er signalet til at meddele de andre i folget, at en person er død, og at liget kastes overbord. Hofpræsten på Victor, Hr. Anders Dall, har netop holdt en prædiken om menneskets genfødsel. Skræk og angst spreder sig også til Grubbe, som den 14. juni afslutter sine notater med at fortælle, at alle ombord, uden undtagelse, gav penge til de fattige. På denne måde ønskede de at bekende deres synder og mildne Guds vrede på havet. Som vi snart skal se, var det visse andre kræfter, som ville kystvagtsflåden til livs.

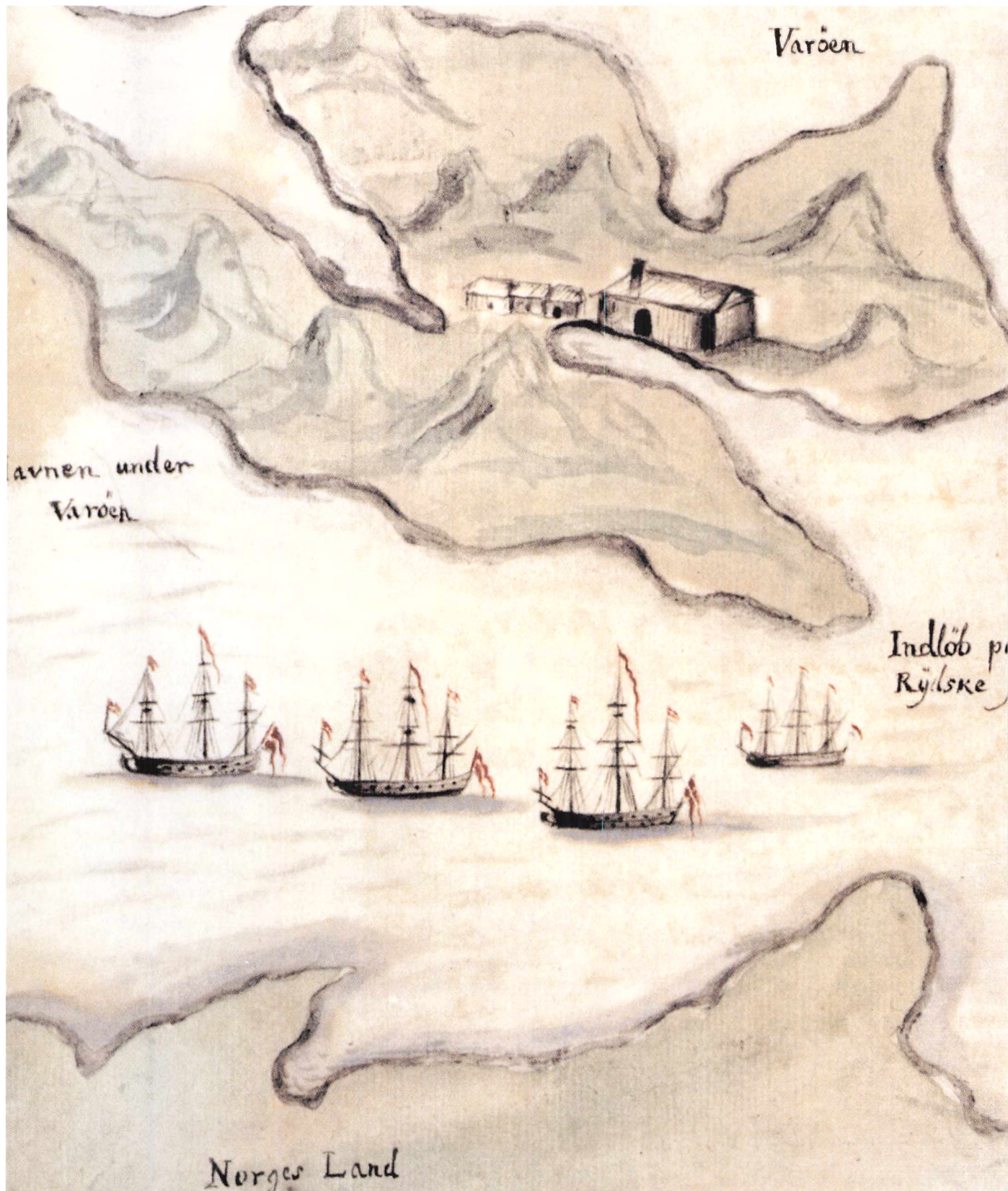

Våröen

avnen under
Våröen

Indlöb på
Rydske

Norges Land

- > Denne mærkværdige rejse mod verdens ende har sat sig spor i kilderne, ikke blot i form af Sivert Grubbes beretning, men også i dagbogsnotater fra en mand ved navn *Jonas Carisius* (1571-1619). Efter en lang uddannelse var Carisius i 1598 blevet en af kongens mest betroede medarbejdere, og i begyndelsen af 1600-tallet fremstod han som Oldenborgregimets vigtigste diplomat. I 1599 stod Carisius dog ikke kongen helt så nær som Grubbe. Han har derfor heller ikke så meget at fortælle om kongens vaner og opførsel, men bidrager ellers med udførlige oplysninger om sørejsen. Hans notater fra 14. juni bekræfter den livstruende orkan: »Ingen land var at se,« skriver Carisius og fortæller videre, at hen mod aften var vinden så stærk, at de ikke kunne føre mersejlet. Han bemærker desuden de mange hvaler, som kom helt op til siden af Victor. I andre sammenhænge fortælles der om hvaler af en enorm størrelse. De beskrives som troldhvaler på størrelse med Victor selv.

Vejret er ikke bedre den næste dag, fredag den 15. juni. »Da var vejret syd-sydvest så strengt og hårdt, at vi ikke kunne føre noget sejl ud over det store stormsejl, som blev ganske lavt sat,« skriver Carisius, som virkelig tror, at hans sidste time er nær og beder Gud om hjælp mod den forestående ulykke. Tonen er ligeså nedstemt hos Grubbe: »Vinden tog igen fat med en voldsom kraft, og vi drev for taffel og tov, som vinden ville. Den eneste trøst er, at vi ikke risikerer at gå på grund, eftersom vi er i rum sø.«

Den sorte kat fra Nordrusland

Vardø med kirke og fæstning. Foran ligger flåden til anker i Bussesundet. I 700-tals akvarel til Carisius' beretning.

Det Kongelige Bibliotek

Ud fra de beretninger, vi har om kongens rejse langs kysten af sit langstrakte rige for godt og vel 400 år siden, er det faktisk en kat, der fremstår som rejsens største diskussionstema. Men der er så heller ikke tale om hvilken som helst kat. Nej, katten, der befandt sig ombord på Victor, var usædvanlig – den var sort, havde langt hår og var ifølge Grubbe »meget større end vore danske katte.« Styrmanden på Victor, *Anund* fra Nidaros og opvokset i Finmarken, vidste nok, hvad han talte om, da han gav katten skylden for, at stormen ikke ville give sig. Var der ikke noget djævelssort og dæmonisk over katten? Vi lader Sivert Grubbe forklare:

»Lørdag den 16. juni var himlen klar, men vinden blev i det samme hjørne. Vi så en fugl, som skipperen kaldte Ellu, som man plejer at se under stærke storme. Vi havde ombord en sort kat, som en af kaptajnens hornblæsere havde stjålet i Kildin fra en finnekone.« [Kildin ligger ved udmundingen af Murmanskfjorden]. Episoden omkring katterovet udspillede sig, mens Victor var i færd med at lette anker og returnere til Vardø. Musikanten tog katten og løb for ikke at blive agterudsejlet. Samekone »...lob efter ham grædende og skreg, at hun ville have sin kat tilbage. Hornblæseren kastede en halv daler hen til hende. Kone havde dog ikke villet stille sig tilfreds dermed, men var blevet ved med at råbe på sin kat, som roveren ligefulgt tog med sig ombord.« Styrmanden havde ikke glemt hændelsen, og denne lørdag, mens stormen fortsat øste af sin vrede, skønnede han sammenhængen.

Anund havde gjort sig mange erfaringer efter sit lange ophold i Finmarken og kendte godt til samernes natur, og hvad de kunne udrette, når de blev vrede. Kattetyven

> havde udlost samekonens overnaturlige evner. Der hvilede med andre ord en forbandelse over katten, som gjorde, at vinden ikke ville give sig. Den gamle styrmand havde stor autoritet, og mange fæstede lid til hans forklaring. Imidlertid stiller vores dagbogsforfatter sig noget skeptisk til sammenhængen mellem samisk trolddom, en dæmon i kattesikkert og uvejrlig til søs. Grubbe beskriver Anund som overtroisk og ironiserer over, at han ville »...forsone de vrede Guder Æolus og Neptun ved at tage livet af katten.« Styrmanden stod fast på sit og mente, at nogen af dem, som stod kongen nær, burde fortælle ham, at katten ikke længere var ønsket ombord, da den var årsag til »...at vi havde så stor og usædvanlig storm og modvind.«

Hvorfor kunne den norske styrmand ikke tage sagen i egne hænder og kaste det fordomte kræ overbord? Problemet var, at kongen var blevet glad for katten. At foreslå kattens død kunne i værste fald blive opfattet som en grov fornærmelse af generalkaptajnen. Og diskussion herom blev der. Christian 4. ville ikke uden videre skille sig af med katten. Lordag aften blev der derfor lagt strategi for, hvordan kongen kunne overbevises om den forbandelse, der hvilede over Victor.

Grubbe skriver søndag den 17. juni: »Efter prædiken anklagede vi denne kat for kongen, sagde, at den var skyld i disse storme og bad ham, at den måtte blive kastet overbord. Kaptajnen ville meget nødig inllade sig derpå.« Kongen fremførte nu en varm forsvarstale for sin kære skibskat. Katten fra Nordrusland var til kongens velbehag. Den besad en vidunderlig behændighed, når den som et pendul svingede sig i skibets tovværk. Undertiden havde den fanget fugle til kongens store begejstring. Nej, kongen ville absolut ikke skille sig af med katten. Over for flere af sine nærmeste gav kongen klart udtryk for, at intet af det, han havde bragt med sig på sin færd i nordområderne, var ham »...så kært som denne kat og en russisk lygte af en overordentlig storrelse, meget smukt gjort af noget russisk glas, som kaldes Talcum, hvilken han havde fået til foræring i Kildin af en russisk befalingsmand, som kaldes Sylnanick, af hvem vi også til billig pris havde købt forskellige slags pelsværk.« Dette skriver Grubbe i et afsnit, hvor vi, udover sagens kerne, får serveret mange interessante historiske oplysninger.

Begge de skibsjournaler, som jeg refererer til, er i overrigt usædvanligt indholdsrige, hvad angår såvel historisk, etnografisk og topografisk information. Når det gjaldt kattens videre skæbne, havde anklagerne dog mere at fremføre over for kongen. De havde et sidste argument på hånden, som skulle overbevise kongen om, at katten var en Satans apostel. Det er her, præsten gør sin entré i fortællingen.

Kattens skæbne i hofpræstens hænder

Som vi har set, mener styrmanden, at den store samiske kat må væk, mens kongen i egen person har leveret en varm forsvarstale for sit kære pus. Siden det var søndag, havde hofpræsten, magister *Anders Bentsson Dall* (d. 1607), holdt prædiken. Gennem den hylende storm råbte han ud til hele mandskabet en formaning om at påkalde Herren i denne farefulde stund. Mandskabet påskønnede ikke alvoren og brast i stedet

En russer og en kolasame i deres karakteristiske klædedragter:

Det Kongelige Bibliotek

Omfanget af heksesager i Finmarken 1592-1692

KØN OG ETNICITET	ANTAL PERS.
Samiske kvinder	8
Samiske mænd	19
Norske kvinder	103
Norske mænd	8
I alt	138

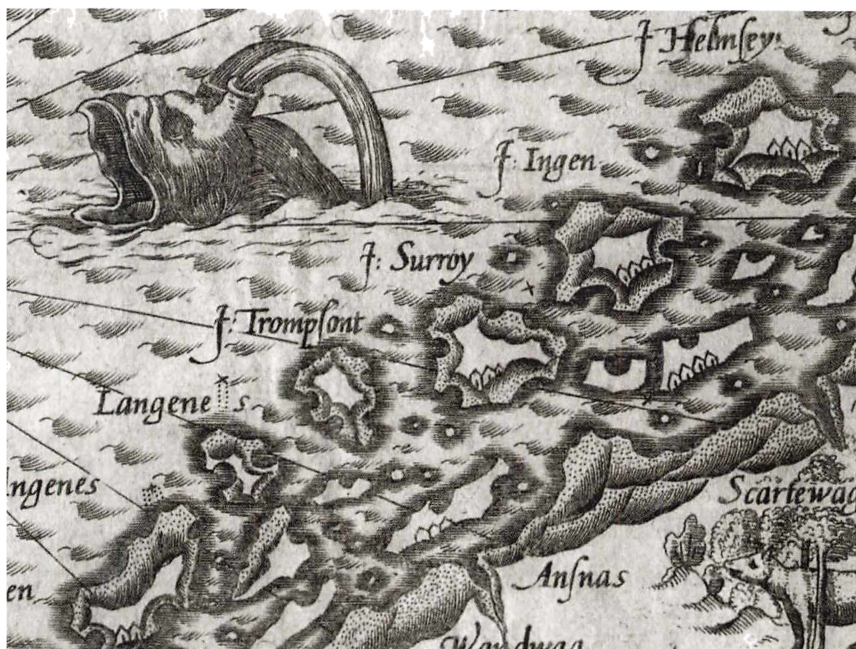

i latter. Men det var ikke præstens råb, matroserne lo af. Nej, det var katten, som midt under den højtidelige andagt gjorde nogen af sine mærkeligste krumspring. Den kastede sig fra tov til tov i riggen til stor fornøjelse for mandskabet. Dermed glemte de helt den hellige stund og lod sig i stedet underholde af kattens mange påfund.

Da hofpræsten opdagede, hvorfor tilhorerne lo midt under forkyndelsen af Guds ord, blev han meget vred. Ikke blot havde de fornærmet magisteren, men også selve guddommen. Magister Anders forlod sin tekst og begyndte at skælde på matroserne. Dette var ikke tiden til at le, men derimod tiden til at bede om Guds nåde, tordnede præsten. Med sine sataniske spring havde katten forarget præsten og forhindret skibets folk i at høre Guds ord. Nu forlangte også hofpræsten, at man måtte skille sig af med udyret. Hans argumentation kom til at blive afgørende i det, der mere og mere tegner sig som et retsopgør mod katten fra nord. Fra 1500- og 1600-tallet kender vi til flere tilfælde af ordinære retssager ført mod ulve, hunde, vildsvin og andre dyr. I mange europæiske lande tog retsvæsenet sådanne sager op og førte på sæt og vis retssager mod naturen.

Kongen på sin side var ikke til stede under hofpræstens prædiken og tog dermed >

Forstørret udsnit af Lucas Wagheneers kort *Finmarchia* fra 1596. Christian 4. havde muligvis dette kort med på rejsen.

Universitetsbiblioteket i Tromsø

Domsafsigtelsen var entydig. Men igen ser vi, at kongen griber ind. Og en konge har trods alt det sidste ord. Han kan benåde, selvom det drejer sig om en russisk kat udsat for hårdnakkede troldomsbeskyldninger. At drukne katten var at gå for strengt til værks, mente Christian Frederiksen. Den kongelige befaling gik ud på at sætte katten i et kar, binde den sådan, at den ikke kunne springe ud og forsyne den med mad nok til en måned på havet. Måske kunne den komme tilbage til sin herskerinde, som så nødig ville miste den, og som havde grædt så inderligt, at man skulle tro, katten var hendes barn. Sådan argumenterede monarken. Styrmanden stod fast på sit og ville absolut have, at katten skulle dø. Han frygtede for konsekvenserne, dersom den vendte tilbage til samekonen i Rusland. Enden på historien blev, som kongen befalede. Katten blev placeret i et kar og med forsigtighed firet ned i de frådende bølger, »og således tog den afsked med os.« Med disse ord afslutter Grubbe kattehistorien, mens Carisius konstaterer at, »vi den 17. juni udsatte en russisk sort kat med en balje, provianteret med brød og fisk udi nogle dage.«

Og selvsagt – begge forfattere kan berette om vejromslag. Allerede samme aften løjede vinden af. »Nu gik os vinden til vilje udi nattetiden,« som Carisius udtrykker det. Mandag den 18. juni beskrives som en dejlig dag med let brise fra nord og med gunstig vind. Positionen bliver bestemt til 65 grader nord, hvilket svarer til den sydlige del af Helgelandskysten. »Måske Æolus og Neptun havde ladet sig forsones ved det offer, vi havde bragt dem, af vor kat,« afrunder kongens sekretær. Den danske forfatter Thorkild Hansen så i hvert fald episoden med katten i et lidt større perspektiv, da han i 1966 skrev følgende: »Med lidt held kunne katten i den flydende balje gøre Danmark-Norge til den vigtigste stormagt, og Christian 4. til den mægtigste monark i hele samtiden.

ikke del i tumulten omkring den store kat. Christian fik dog umiddelbart fortalt hele historien og »...måtte endelig give efter for vor anklage.« Efter dyrets spektakel midt under gudstjenesten skønnede også kongen, at den måtte væk. Grubbe understreger, at det var godt, at de havde dette argument. Dermed blev dommen over »den elendige kat« overladt til Styrmand Anund, som først havde rejst de alvorlige anklager mod samekonens kat. Den gamle skipper var ikke sen med at afgive sin kendelse: Kræet skulle kastes i havet og druknes. På dette tidspunkt, mens man diskuterede dyrets skæbne, var det som om, katten anede, hvor det bar hen. »Det var mærkeligt at se, at fra den tid, det var blevet omtalt, at katten skulle udkastes, blev den så stille, og krøb tilhobe, ligesom han forstod, hvad man talte om.«

Vardø afbilledet af Hans H. Lillienkiold
ca. 100 år efter Christian 4.s besøg.
Det Kongelige Bibliotek

Kampen mod samisk trolddomskunst

Både i Vardø og i Rusland kom ekspeditionen i nærkontakt med samisk trolddom ud over den her refererede kattehistorie. Som mange andre i Europa kendte danskerne til rygtet om samernes trolddomskunster. Beretningerne tyder på, at de oplevede urbefolkningens trolddom med en slags skrækblandet interesse. Selvom mange heksebål i slutningen af 1500-tallet allerede var blevet tændt i både Norge og Danmark, var der fortsat ingen, som var kommet på den tanke, at samerne burde forfølges med bål og brand for deres viden. Som vi har set, tyder historien om katten på, at kongen og hans stormænd nærrede mindre frygt for trolddom, end hvad de almindelige søfolk gjorde. Men der skulle ikke gå mange år, før Christian 4. fremstod som en meget dæmoninteresseret monark, som optog jagten på alle typer trolddom, også den samiske.

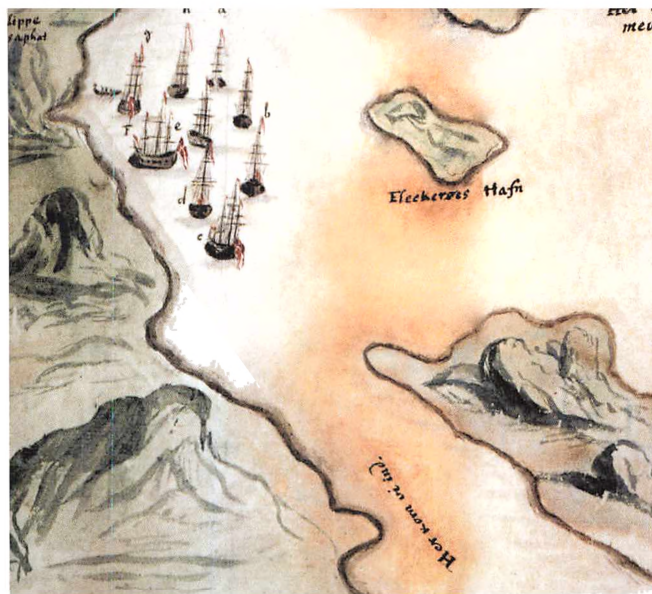

Som gruppe kom samerne fra begyndelsen af 1600-tallet til at udgøre en trussel mod dansk-norsk territorial og demografisk ekspansion, mod statsbygning og mod civilisationsbetræbelser i nord. Af frygt for samernes trolddom ville nordmændene ikke bosætte sig i fjorde med samiske bosættelser, stod der i rapporter til kongen fra 1608. Derefter skrev kongen i 1609 til sine to lensherrer i Nordnorge, at samisk trolddom skulle forfølges uden nåde – de, som praktiserede dette, skulle henrettes. Sådan talte kongen knap ti år efter sørejsen. I Finmarken førte retsapparatet hekserisager mod i alt 27 samer i perioden 1592-1692, 18 af disse blev brændt på bålet. Hver gang, der i denne periode opstår en alvorlig konflikt mellem samer og dansk-norske myndigheder, dukker mistanken om trolddom op som et af klagepunkterne. Også i Nordland og Troms blev samer forfulgt med bål og brand i kolvandet på kongens brev fra 1609.

Som en følge af, at Christian 4. gjorde nordområderne til sin første store udenrigspolitiske sag, sørgede han for at få ansat en meget dygtig og energisk befalingsmand på Vardohus. Tidligere sekretær i Danske Kancelli, *Hans Olsen Koefod*, blev i 1597 forlenet med Vardohus Slot og Finmarken. Både vinteren 1597/98 og den påfølgende vinter rejste manden faktisk rundt i store dele af Nordnorge og undersøgte svenskernes skattekrav over for samerne. Samvittighedsfuldt fremlagde han sin store undersøgelse for kongen. Efter al sandsynlighed var det Koefods første rapport om svensk fremrykning mod kysten, som fik Christian til at tage beslutningen om at sejle nordover.

Koefod tog sig af Christian 4.s aktive politik i nordområderne på en meget tilfredsstillende måde. Ikke bare afslørede han de svenske ekspansionsplaner, men han slog også ned på russiske fogeder og beslaglagde de varer, de havde taget i skat. Den robuste og kraftige mand var et fund for kongen. Med en så handlekraftig mand på plads i den yderste forpost af sit langstrakte rige så situationen lys ud. Men så helt pludselig i maj 1601 dør Hans Olsen Koefod i Vardo, knap 40 år gammel. Det var et hårdt slag for kong Christian, da han ud på sommeren 1601 fik underretning om det uventede dødsfald.

Kongens mand i det yderste nord havde ikke lidt nogen naturlig død. Han var kommet af dage, fordi han var blevet forgjort. Dette medførte en af de værste forfølgelser af mennesker i fredstid i den dansk-norske historie. De to første heksebål lyste op i Vardo. Samen *Morten Olsen* fra Varanger sameby (siida) og normanden *Christen Schreder* fra Vardo måtte i 1601 på bålet for at have forgjort lensherren. Troligt havde de to arbejdet sammen på den måde, at nordmanden havde betalt sameren for at sætte ondt i Hans Olsen. Morten og Christen kan have været i selskab med flere i deres komplot mod kongens tjenestemand, men det er kun disse to, der er kommet med i lensregnskabet, fordi de i deres dødsboer efterlod sig opgorlige værdier. De to første hekserisager i nord var et varsel om, at en indre fare var i færd med at bygge sig op i tillæg til den ydre fare fra svenskere, russere og udenlandske handelsmænd.

Krigsflåden samlet ved Flekkerø.

Det Kongelige Bibliotek

Kilder og Litteratur:

Hagen, Rune Blix. *Hekser – fra forfølgelse til fortryl-
else*, Oslo 2003.

Hagen, Rune Blix og Per
Einar Sparboe (red.)
*Kongens reise til det yt-
terste nord. Dagbøker
fra Christian IVs tokt til
Finnmark og Kola i 1599*,
Ravnetrykk, Tromsø
2004.

Kancelliets Brevbøger ved-
rørende Danmarks indre
forhold, 1596-1602, Kø-
benhavn 1913.

Liisberg, H.C. Bering.
*Christian IV. Danmarks
og Norges konge*,
Kjøbenhavn 1890-91.

Probst, Niels M. *Christian
4.s flåde*, København
1996.

Rian, Øystein. *Den nye
begynnelsen: 1520-1660*,
Oslo 1995.

Rian, Øystein. *Den ari-
stokratiske fyrstestaten
1536-1648*, København
og Oslo 1997.

Scocozza, Benito *Christian
4.*, København 1988.

Nordområderne som dansk-norske besiddelser

I 1599, under den dansk-norske monarks store orlogstogt, repræsenterede samerne og deres trolddom knap nogen trussel. De to rejseskildringer nævner samernes magiske evner mere som eksotiske kuriositeter end som trusselskræfter. Forestillingen om en storstilet trolddomskonspiration blandt samiske mænd og norske kvinder i Finmarken dukker først op et stykke tid efter kongebesøget i nord. Christian 4. drog ikke til den yderste forpost i sit langstrakte rige for at bekæmpe samisk naturreligion. Oldenborgmonarkens maritime aktivitet gik ud på at sikre Finmarken og de nære havområder og gøre dem til en integreret del af fyrstestaten. I denne udenrigspolitik er handel, skibsfart, beskatning og suveræniteten over landområder vævet ind i hinanden. Fra Christian 4. i 1596 formelt overtog styret af Kongeriget Danmark-Norge og til slutningen af Kalmarkrigen i januar 1613, var kampen om Nordkalotten og Barentshavet kongens vigtigste udenrigspolitiske sag. Udgangen på denne rivalisering fremstår som den eneste varige sejr blandt Christians mange udenrigspolitiske engagementer. Svenskerne fremstod mod havet i nord blev slået tilbage, og fjordsamerne blev integreret i det dansk-norske rige. Gennem sin dristige beslutning om en storstilet kystbevogtningsekspedition mod nord for firehundrede år siden slog kongen fast, hvem der var herre i nord – både over de nære kystområder og over finmarksvidderne. Det endelige grænseopgør med Sverige i 1751 og med Rusland i 1826 slog fast, at vidderne og Syd-Varanger var norske landområder. De moderne grænser i det 21. århundrede er et resultat af generalkaptajn Christian Frederikssens opsigtsvækkende vovestykke i 1599.

Kongelig musefanger

Historien om Christian Kvarts togt til Finmarken og Kolahalvoen viser i hvert fald en side af monarken, som har været lidet påagtet i historieskrivningen og i biografierne om ham. At han var en lidenskabelig katteven er uvæsentligt i den store sammenhæng, vil de fleste mene. De dramatiske begivenheder ud for Norges kyst tidligt på sommeren i 1599 tilsiger måske noget andet. Hvad ville der være sket, hvis katten fra det høje nord havde fået lov at ture frem, som den lystede på kongeskibet? Ville Victor være forlist med mænd, kat og mus – eller ville den mystiske kat have fået sin plads i historien med opgaver som kongelig musefanger på et slot i København?

På sæt og vis var Christian Kvart sejrrig, ikke bare over for samer, svenskere og andre indtrængende fra denne tid, men også i vor kattehistorie. Hen fik nemlig til slut sin kære kongelige musefanger. Gennem en højtidelig indførsel i Kancelliets brevøger fra den 28. september 1599 vedrørende Danmarks indre forhold kan vi nemlig læse, at kongen modtog en kat fra Brasilien!

*Rune Blix Hagen er fagreferent ved Universitetsbiblioteket i Tromsø.
Artiklen er oversat fra norsk af Ole Magnus Mølbak Andersen*

DA

GENDARMERI-
KASERNEN

PÅ ST. CROIX
BRÆNDTE

I 1914 brændte Gendarmerikasernen i Christiansted på St. Croix i det daværende Dansk Vestindien. Bag branden skulle der vise sig at ligge en sag om kassesvig, bedrageri, dokumentfalsk og brandstiftelse involverende en højtstående officer i den danske koloniadministration.

STEN LUNDO

Branden på Gendarmerikasernen på St. Croix om morgenen den 1. juni 1914.

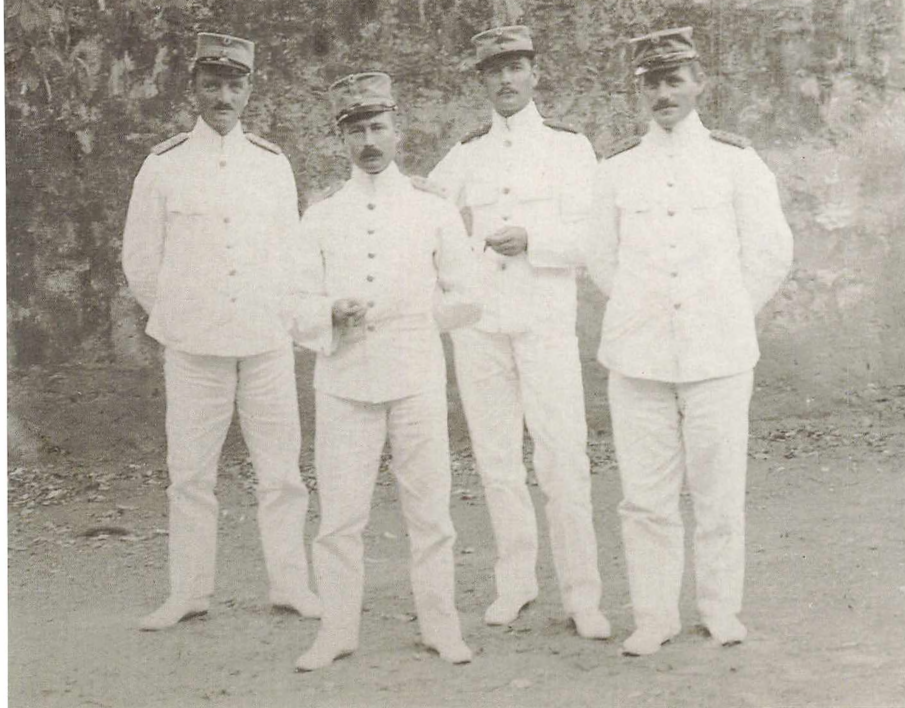
Forsvarets Billedsamling, Rigsarkivet

Natten imellem den 31. maj og den 1. juni 1914 opstod der hen ad firetiden om morgenen brand i Gendarmerikasernen i Christiansted på St. Croix. I løbet af de næste cirka tre timer nedbrændte bygningen til grunden, heldigvis uden tab af menneskeliv, og uden at ilden bredte sig til andre bygninger.

Som led i slukningsarbejdet lykkedes det i løbet af formiddagen at bjærge det pengeskab, der havde stået på chefkontoret i stueetagen, og som indeholdt Gendarmekorpsets kontante pengebeholdninger. Så snart det lod sig gøre, blev pengeskabet åbnet i overværelse af bl.a. den tillede generalguvernør Lars Chr. Helweg-Larsen og den konstituerede chef for Gendarmerikorpsset, kaptajn i hæren Jørgen Hoyer.

Kaptajn Hoyer havde, mens branden rasede, meddelt guvernøren, at beholdningen i pengeskabet var på ca. 18.–19.000 francs, men efter at det var blevet åbnet, viste det sig, at det kun indeholdt 40,- francs i guld, 119,75 i solv og 0,90 i kobber, altså i >

Fire gendarmeriofficerer; Kaptajn Høyer, her som nummer 2 fra venstre, i 1912.

Forsvarets billedsamling, Rigsarkivet

- > alt 160,65 francs i metal, samt de forkullede rester af tre 100-francs sedler og nogle få 5-francs sedler. Endvidere var der en del stærkt medtagne regnskabsbøger, bl.a. hovedkassebogen. På trods af sidstnævntes slemt forkullede tilstand kunne det dog konstateres, at kassebeholdningen pr. ultimo maj var opført til 22.357,07½ francs. Gubernementssekretariatets bogholderiafdeling nåede ved en revision frem til, at kassebeholdningen rettelig burde have udgjort 23.666,37 ½ francs, ligesom der i en såkaldt musikkasse og en kasse for Militskorpset burde have været henholdsvis 343,35 og 9,- francs.

Ganske naturligt rettede mistanken sig hurtigt imod kaptajn Høyer, der et par dage senere skulle fratræde sin stilling som chef for Gendarmerikorpset, og dermed stod foran at skulle afregne korpsets kassebeholdning. Den 3. juni blev et stabsforhør under forsæde af guvernøren nedsat i Christiansværnsfort, og den 5. juni blev Høyer arresteret og indsat i kasernen på Kingshill på St. Croix. Efter »lange og besværlige forhør« lykkedes det, trods hans vedholdende benægtelse, at fremskaffe vægtige indicier for, at han havde gjort sig skyldig i underslæb. Bl.a. fremgik det, at han i februar 1914 havde optaget et lån på 9.000 francs på et tidspunkt, hvor det havde vist sig 'vanskeligt' at få ham til at afregne modtagne forskud fra statskassen til udgiftsdækning ved korpset. Til sidst indrømmede han dog, at han havde brugt en del af dette lån til at dække et 'underskud' på ca. 4.600 Francs, som han over tid havde tilegnet sig af kassen.

Efter en 'udenretlig' samtale med den nytiltrådte chef for gendarmeriet, kaptajn Fuglede, tilstod Høyer endelig at have tilegnet sig cirka 21.000 francs af offentlige midler, hvoraf han dog stadig havde 8.900 gemt i sin lejlighed – et beløb, der dermed

I Dansk Vestindien havde man i 1904 indført et nyt møntsystem, hvorefter 5 francs á 72 øre blev lig en hidtidig vestindisk dollar. Med den nye møntfulgte i 1905 en koncession til den nyoprettede Danish Westindies National Bank på udstedelse af penge på 40 år. Også efter salget af øerne til USA i 1917 fortsatte banken således med at udstede pengesedler med Christian 10.s kontrafej.

Foto David Hayes

kunne genindgå i kassebeholdningen. Han forklarede nu, at underslæbet var begyndt stort set fra den dag i 1909, da han kom til Dansk Vestindien.

Personen Jørgen Høyer

Niels Jørgen Henrik Nielsen Høyer var født i Odder den 12. Februar 1876. Han indtrådte i hæren som 19-årig i 1895, hvor han blev officer. Efter at have gennemgået 'koloniskolen' i Bruxelles blev han i 1904 antaget til tjeneste i Belgisk-Congo, hvor han opnåede rang af *Capitaine* og blev chef for politiet i Lomani. I februar 1907 blev han afskediget pga. sygdom, hvorefter han genindtrådte i den danske hær. I januar 1909 blev han udkommanderet til tjeneste ved Gendarmerikorpset i Dansk Vestindien, der i 1906 havde afløst den hidtidige hærstyrke på øerne. Efter ankomsten gjorde han tjeneste som premierlojtnant ved Gendarmerikorpsets detachment på St. Thomas. Af Finansministeriet var Høyer den 31. maj 1910 blevet konstitueret som chef for Gendarmerikorpset i Dansk Vestindien, og små to år senere, den 24. april 1912, var han blevet forfremmet til kaptajn.

Efter i sin tid at være tiltrådt sin tjeneste på St. Thomas havde Høyer fået ansvar for diverse offentlige midler – noget han ikke tidligere havde været betroet, og hurtigt var fristelsen blevet for stor for ham. Han var hjemmefra tynget af gæld, og allerede fra begyndelsen af sin ansættelse havde han tilegnet sig penge af de ham betroede midler, et sted imellem 600 og 800 francs. Inden han fratrådte sin stilling på St. Thomas for at tiltræde sin nye stilling som chef for Gendarmerikorpset på St. Croix, havde han dog dækket dette svind ved at optage et privat lån. Efter tiltrædelsen i sin nye stilling begyndte han i et endnu større omfang at tilegne sig penge fra de ham underlagte kasser. Pengene tilegnede han sig efterhånden, som han havde brug for dem, dels til dækning af lån i Danmark og dels til dækning af lånet på St. Thomas. Med tiden gik kassens penge til et stigende privatforbrug, bl.a. til at betale for en rejse, som hans kone foretog til Danmark.

I februar 1914 var Hoyers gæld vokset til 21.000 francs. Kun ganske få gange undervejs havde det ikke været ham muligt at afholde de embedsmæssige udgifter, som han skulle af kassens beholdning. Nu blev det ham imidlertid pålagt af guvernementet at udbetale et beløb svarende til 7.000 francs. Det var dermed nødvendigt for ham at skaffe penge, og endnu engang måtte han ty til et lån. Da han imidlertid ikke kunne stille sikkerhed for et sådant lån, formåede han under foregivende af en ventende arv i Danmark, og ikke mindst muligheden for et arveforskud på 15.000 francs, at få landfysikus Kalmer, direktor Johansen og planter Nelthropp til at stille kaution for ham. Den 16. februar udstedte de 3 herrer en såkaldt 'promissary note'

Jørgen Høyer som gendarmeriofficer i Belgisk Congo 1904 til 1907.

Schiöpffes Samling, Rigsarkivet

>

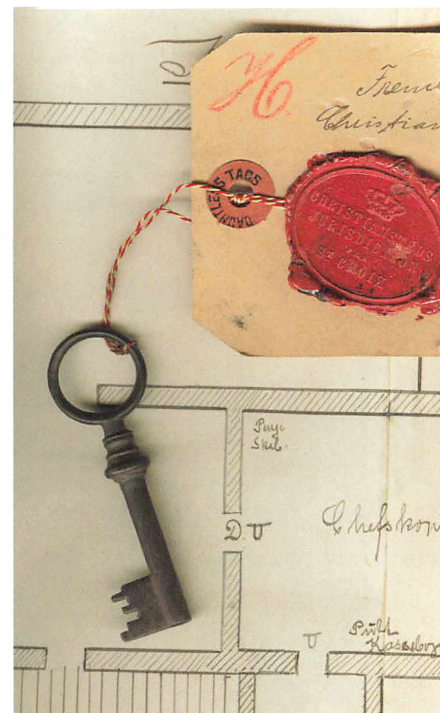

> på 9.000 francs. Heraf gik de 8.000 til delvis at dække Høyers underslæb, resten til eget forbrug.

Den 17. maj 1914 forfaldt lånet imidlertid til betaling. Med et selvudfærdiget brev, der angiveligt skulle stamme fra hans moster, og som stillede en snarlig pengeoverførsel i udsigt, henvendte Høyer sig igen til kautionisterne og bad om forlængelse, hvad de indvilgede i.

Branden

Høyers tjenestetid ved gendarmeriet nærmede sig imidlertid sin afslutning og dermed også den tid, hvor han skulle aflevere sit embede og kassebeholdning til sin efterfølger. Gode råd var dyre, og Høyer så tre muligheder for sig: At melde det hele til guvernøren, at arrangere et tyveri af kassen eller at sætte ild til kontoret, hvor pengeskabet med korpsets pengebeholdning befandt sig. Den 30. maj ankom den nye gendarmerichef til St. Thomas, og overdragelsen ville nu senest finde sted den 3. juni, med postskonnertens ankomst til St. Croix. Desuden skulle der den 1. juni udbetales lønninger, så tiden var inde til, at han måtte træffe en beslutning. I løbet af dagen den 31. maj tømte Høyer igen kassen og overførte pengene til en skuffe i lejligheden, hvor han boede med sin kone og datter. Senere fordelte han pengene på forskellige gemmesteder.

Billede til venstre:

Hovedbygningen efter branden. Bemærk tagpladerne af bølgeblik, der har udgjort taget.

Forsvarets Billedsamling, Rigsarkivet

Ved halv firetiden om morgenen natten til den 1. juni forlod han i ly af mørket og kun iført sin pyjamas med en uniformsjakke over sin bopæl med intention om at sætte ild til kontoret for på den måde at dække over sin forbrydelse. Medbringende en æske tændstikker gik han fra sit kvarter over kasernegården til hovedbygningen. På sit kontor satte han ild til forskelligt papiraffald, hvorefter han skyndte sig hjem og gik tilbage i seng. Senere forklarede han, at han havde forventet, at brandvagten hurtigt ville opdage branden og forhindre, at den bredte sig. Det var hans hensigt, når brandalarmen gik, under forvirringen at sprede lidt af pengene fra kassen i flammerne, og således give det udseende af, at hele pengebeholdningen var gået til i branden. Brandvagten var imidlertid faldet i søvn, og ilden bredte sig hurtigt til hele bygningen, ikke mindst til den øverste etage, der hovedsagelig var af træ, hvor bl.a. mandskabets sovesal med omkring 40 sovende gendarmere befandt sig, og den udbrændte i løbet af få timer. Alle tilstedeværende kunne dog redde sig ud i tide.

Billede nederst:

Nøglen til pengeskabet, sagens bilag H. Bemærk på den underliggende plan-tegning, sagens bilag I, pengeskabets placering på chefkontoret.

Foto Peter Wodskou

Stabskrigsretten

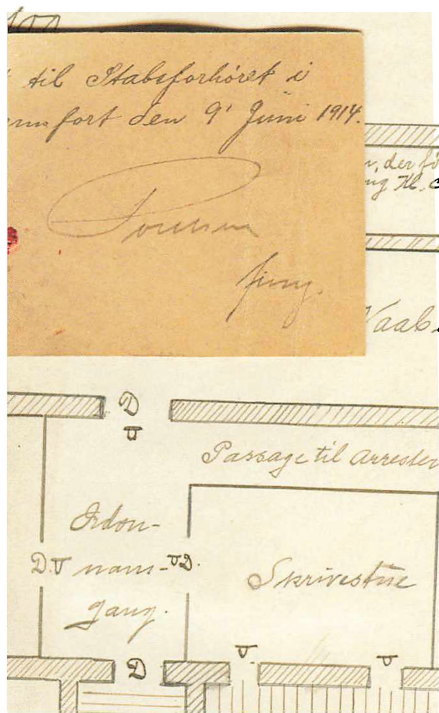
Efter at have forespurgt i København hos *Centralbestyrelsen for De dansk Vestindiske Øer* under Finansministeriet, og efter at også Krigsministeriet havde været med på råd, blev det meddelt guvernementet, at sagen imod Høyer skulle 'pådommes i Vestindien'.

Den 24. september 1914 blev kaptajn af fodfolket N.J.H.N. Høyer af en stabskrigsret under forsæde af guvernør Helweg-Larsen, afholdt på Christiansfort på St. Thomas, da guvernøren kun 'vanskeligt', som han i et brev til Finansministeriet af 25. september udtrykte det »... selv kun for et kort Tidsrum, ... (kunne) forlade St. Thomas«, idømt tugthusarbejde i tolv år for »kassesvig, bedrageri, dokumentfalsk og brandstiftelse«, frataget sin rang og udstødt af hæren. Høyer blev videre dømt til, efter at de igen tilvejebragte beløb var blevet modregnet, at tilbagebetale 14.949,07 ½ francs til staten og 9,- francs til St. Croix Kolonialkasse eller i modsat fald, efter udstået straf, at blive indsat i fængselsarrest, indtil de skyldige beløb var tilbagebetalt. Endvidere skulle han betale hver af sine 3 kautionister – der den 3. juli havde måtte svare det kautionerede beløb til banken – 2.275,87 ½ francs, og endelig de brandlidte gendarmere for tab af diverse ejendele, i alt 6.557,72 francs.

De nedbrændte bygninger var forsikret for tilsammen 210.000 francs hos *Det gensidige Brandforsikringselskab »Danmark«*. Her var også inventar og det militære depot forsikret for henholdsvis 8.000,- og 25.000,- francs. Forsikringselskabet forbeholdt sig retten til at søge erstatning hos den dømte. I salær til auditorerne Poulsen og Weljeus skulle Høyer betale henholdsvis 300,- og 100,- francs. På det mere personlige plan kostede affæren Høyer hans ægteskab, som blev opløst samme år.

I september 1914 blev en forsikringssum på 218.320,72 francs, svarende til 157.190,92 kroner, udbetalt til Finansministeriet. Hvorvidt forsikringselskabet senere gjorde krav gældende over for Høyer vides ikke.

Den 30. november stadfæstede kong Christian 10. dommen, dog med den ændring, at Høyer efter strafudståelsen ikke skulle indsættes i fængselsarrest. En henvendelse

fra sagfører Mandal Bertelsen blev af *Centralbestyrelsen for De dansk Vestindiske Øer* besvaret med, at dommen ikke kunne være genstand for appel, ikke kunne tages op til fornyet undersøgelse og eventuel ny påkendelse, og at man ikke så grund til at antage, at den domte ikke havde været fuldt tilregnelig.

Efter kongens stadfæstelse lod governmentet den 29. januar 1915 den domte overføre til Christiansfeldt Politikammer til strafudståelse. Den 2. maj 1915 blev Høyer indleveret ved Straffeanstalten i Horsens til afsoning.

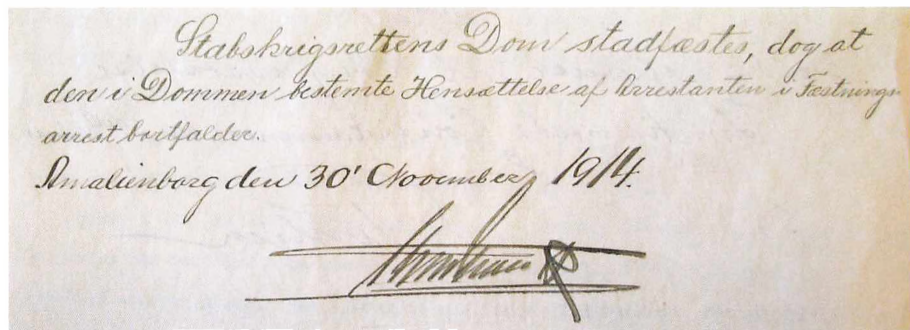
Benådningen

Den 22. september 1918 blev Høyer benådet ved kongelig resolution og løsladt fem dage senere. Af benådningsbehandlingen fremgår det, at Høyer folte sig forurettet over dommen, idet han nu nægtede at være skyld i ildspåsættelsen. Det blev anbefalet, at han blev benådet, da han var blevet idomt en betydelig hårdere straf under de i Vestindien gældende, ældre straffelovsbestemmelser, end hvis han var blevet domt under straffeloven af 10. februar 1866. På trods af modstand imod hans benådning fra generalauditor Giørtz, blev den effektueret, men modsat andre fanger, der blev benådet i disse dage, skete det ikke i anledning af kongens fødselsdag.

Efter sin løsladelse arbejdede Høyer som inspektør i Sorø. Den 31. januar 1922 døde han i København.

I dag befinder straffesagen imod Niels Jørgen Henrik Nielsen Høyer sig i auditorarkivet i Rigsarkivet for den Vestindiske Hærstyrke. Billederne findes såvel hér som i Forsvarets Billedsamling sammesteds. Sagen findes endvidere i Kolonialekontoret under Koloniernes Centralbestyrelse. Høyers tjenste i Belgisk-Congo findes omtalt i C. F. Schiöppfes samling over 'Danske officerer i fremmed militærtjeneste' (omtalt i sidste nummer af Siden Saxo, red.), inkl. en tilkendegivelse fra adjudanten ved 14. Bataljon om, at det »var bedre helt at undlade vedkommende, da hans gerning vel næppe er helt glemt endnu.« Iblant Det vestindiske Gendarmerikorps arkivalier i Rigsarkivet ses det i dag, at de bevarede kassebøger, regnskabsbøger m.m. for Hovedstyrken i Christiansted, St. Croix alle er påbegyndt i tiden efter branden, og i en enkelt henvises der til Høyer.

Sten Lundo er cand. mag. og arkivar ved Rigsarkivet

Stabskrigsrettens Dom stadfæstes, dog at den i Dommen bestemte Hensættelse af Hærestanten i Fæstningens arrest bevilgelses.

Amalienborg den 30. November 1914.

Personen på billedet, betegnet 'Jørgen', er efter al sandsynlighed Jørgen Høyer; der, som det fremgår af et brev i Schiöppfes samling fra en frk. Høyer, netop kaldtes sådan.

Forsvarets Billedsamling, Rigsarkivet

Christian 10.s stadfæstelse af dommen over Høyer på Amalienborg den 30. november 1915.

Hvad er en Støckknægt?

I Holmens Kirkebog fra 1762 er jeg stødt på udtrykket 'Støckknægt'. Hvad betyder det?

Med venlig hilsen
Ole Selmer, Nysted

Svar

En støckknægt, støkkerknægt, eller på mere nutidsdansk en stokknægt, var medhjælper hos de personer, der opretholdt den militære disciplin, de såkaldte gevaldiger eller profos. Stokknægterne kunne også være ansat hos bøddlerne.

I militæret ville man i dag kalde det for en militærpolitibetjent (MP). Stokknægtenes titel ændredes i 1791 til profos. I 1700-tallets samfund var dette arbejde uærligt, hvilket sige, at datidens borgere ikke ville omgås bøddelen, profossen og stokknægterne. Natmændene, datidens renovationsarbejdere, hesteslagtere og sigøjnere var også uærlige, og på ingen måde velkomne i blandt almindelige mennesker. Tyge Krogh har både i sin disputats og i den meget velskrevne bog *Det store natmands komplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden* (2000) beskrevet de uærliges forhold. Mange kender til begrebet uærlig, idet en uærlig har en hovedrolle i en af de mest elskede danske romaner. I *Gøngehøvdingen* er Ib tater, og derfor uærlig. Hans største ønske er da også at blive gjort ærlig ved, at fanen svinges over hans hovede. (Man kan læse mere herom i Kim A. Wagners artikel i Siden Saxo nr. 2, 2004, red.) På samme vis kunne stokknægterne blive gjort ærlige ved at få svunget regimentsfanen over hovedet.

Lars B. Struwe
Redaktør, arkivar Rigsarkivet

Hvem var Saxo?

Saxo har jo som bekendt skrevet Danmarks Krønike, men hvem var han? Hvor kom han fra og hvilken forbindelse havde han til det danske hof?

Håber I kan hjælpe med disse spørgsmål.

Venlig hilsen
Pia Espe

Svar

Saxo (Sakse) eller Saxo Grammaticus levede fra, ca. 1160 til lidt efter 1208. Man ved ikke så meget om ham. Af hans værk *Gesta Danorum*, på dansk *Danerens bedrifter*, og i daglig tale *Saxos krønike*, fremgår det, at han var af kriger-slægt, idet både han farfar og hans far var tilknyttet kongens hird i Valdemar den Stores tid. Det blev dog på en helt anden måde, at Saxo tjente. Omkring 1190 blev han tilknyttet ærkebispesædet i Lund, hvor han fungerede som ærkebiskop Absalons sekretær (»clericus«). Saxo må have fået en boglig, formodentlig gejstlig, uddannelse efter al sandsynlighed i Frankrig. Første del af krøniken handler om den nordiske sagnverden. Anden del handler om det mere samtidshistoriske for ham, og højdepunktet er oprettelsen af ærkebispesædet i Lund. Ved det ærkebispelige hof mødte Saxo mange af de personer, han beskrev i sin danmarkshistorie. Krøniken nåede ikke at blive færdig inden Absalons død i 1201, og den blev derfor tilegnet ærkebiskop Anders Sunesen – Absalons efterfølger – og Valdemar 2. Sejr. Om Saxos privatliv ved vi ikke meget mere, og der er kun fire sider kladde bevaret direkte fra hans hånd.

Lars B. Struwe
Redaktør, arkivar Rigsarkivet

Spørgsmål til spørgekassen kan sendes som e-mail: omma@ra.sa.dk eller som almindeligt brev til:

Siden Saxo – Spørgekassen
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 København K

Efter pave Johannes Paul IIs død 2. april 2005 udpegede konklavet 19. april den tyske kardinal Joseph Ratzinger som ny pave. Ratzinger valgte herefter selv navnet Benedict XVI. Her modtager han den pavelige ring, som brydes itu efter pavens død. *Polfoto*

Magtens iscenesættelse i det 13. århundrede

Innocens III og Rom

Paven er død – paven leve! Foråret 2005 bød på en sjælden lejlighed til at følge en paves begravelse, det efterfølgende konklave og endelig udpegningen af en ny pave. Ritualerne i forbindelse med denne overgang er meget gamle. Det er således muligt at drage paralleller mere end 800 år tilbage i tiden. Dengang som nu handlede det først og fremmest om magt.

TORBEN K. NIELSEN

Da Lothar af Segni blev valgt til pave i 1198 og tog navnet Innocens III, var han en af de yngste nogensinde til at indtage denne høje stilling. Mange omkring pavekirken nærrede store forhåbninger til den 37-årige mand. Andre derimod var særdeles usikre på, om Lothar ville kunne indfri kirkens brændende ønsker om et stærkt pavedømme og uantastet lederskab af den kristne verden.

Lothars unge alder, hans opdragelse først i skolerne omkring Peterskirken i Rom, og senere uddannelse ved de parisiske skoler – forløbere for det egentlige universitet, som Innocens III selv senere udstyrede med det første sæt vedtægter – var imidlertid en stærk kombination, der kunne overbevise tvivlere om, at man her havde at gøre med en fremtidens mand. Hans skoling i både romerret og kirkeret fra universitetet i Bologna, ud over teologien fra Paris, hjalp givetvis yderligere til. >

Vi ved nogenlunde, hvordan det gik. Innocens III's pontifikat kan stadig i dag tænde julelys i øjnene på pavevenlige kirkehistorikere, og selv pavekritiske historikere anerkender hans pontifikat som et af middelalderens afgørende. Det middelalderlige pavedømme synes under Innocens III for alvor at have nået sit mål. Vigtige fænomener og begivenheder i Europas middelalderhistorie forbindes med hans navn. Under Innocens III greb pavemagten direkte ind i den tyske tronstrid efter Henrik 6.s død. Man tilbageerobrede en række midtitalienske områder og sikrede derved pavestatens territorium. I England tvang Innocens kong John til at modtage landet som len af pavestolen. Frankrigs konge Philippe Auguste 2. måtte i perioder se sig selv ekskommunikeret, og det kongelige domæne lagt i interdikt af Innocens III pga. det mislykkede ægteskab med prinsesse Ingeborg af Danmark. Innocens III var yderligere intenst optaget af korstogsagen og stod således fadder til det mislykkede 4. korstog, der indtog Konstantinopel i 1204, ligesom han udstak retningslinierne for de efterfølgende korstog. Pavens rolle i grundlæggelsen af pariser-universitetet er allerede nævnt, og huskes bør det vel også, at det var i hans pontifikat og med hans aktive støtte, at de nye tiggermunkeordener, franciskanerne og dominikanerne, etableredes.

Den pavelige magt blev forsøgt legitimeret ved hjælp af en særlig kirkelære og medfølgende teologiske teorier, der for alvor gjorde paven til noget ganske særligt i kirken. Under Innocens III blev centrale teoretiske begreber om den pavelige magtfuldkommenhed, *plenitudo potestatis*, og opfattelsen af pavens rolle som Kristi stedfortræder, *Vicarius Christi*, grundigt stadfæstet og i vidt omfang efterlevet. Innocens III tiltog sig en nærmest enevældig magt i kirken og hævdede således sin ret til at indsætte, overflytte og afsætte biskopper overalt i kristenheden.

En sådan magt måtte iscenesættes meget bevidst. Magten skulle kunne ses og beundres af offentligheden. Gennem effektiv udnyttelse af Roms status af hellig by og med bestandige henvisninger til byens historiske rolle og betydning, også før kristendommen, kunne middelalderens pavedømme effektivt iscenesætte sin magt gennem stort opsatte processioner – som også de antikke herskere havde gjort det.

Indsættelsen af Innocens III, februar 1198

Vi har bevaret en kronike, der dækker de første år af Innocens III.s pontifikat. Den såkaldte *Gesta Innocentii III*, der er afsluttet omkring 1208, indeholder en levende beskrivelse af kroningsfestlighederne ti år forinden i februar 1198. Gengivelsen af kroningsceremonierne er samtidig en vigtig kilde til pavelig selvfremsstilling og magtens iscenesættelse.

»Hans valg blev fejret på den sjette dag før Idus i januar i det Herrens år 1197 [d.e. 8.1.1198]. Fordi han på den tid blot var diakon, blev hans ordination som præst udsat til den fjerde lørdag [eller Tamperdag], den niende calendae i marts [d.e. 21.2.1198], og på den følgende søndag på hvilket tidspunkt oprandt Festen for St. Peters stol i

Et eksempel på en pavelig procession finder vi på denne fresko fra klosteret ved SS. Quattro Coronati. Fresken er udført i midten af 1200-tallet, og det berømte motiv fremstiller den mytiske historie fra 300-tallet om Kejser Konstantins overdragelse af magten i vest til pave Sylvester, inden han selv flyttede til sin nye residensstad Konstantinopel.

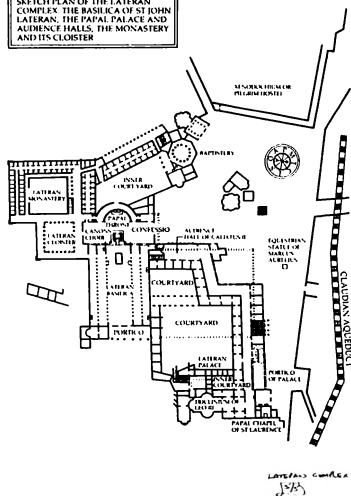
Antiokia, blev han konsekreret som biskop i Peterskirken og placeret på den samme apostels trone, ikke uden et klart tegn og alles beundring. Fire ærkebiskopper og otteogtyve biskopper, seks kardinalpræster og diakoner og ti abbeder var til stede ved hans kroning, som han modtog med stor sorg i sit hjerte og med en flod af tårer. Sammen med alle disse, både prioren med subdiakoner og med kormesteren og hans sangere, så vel som dommerne, seneschalen, advokaterne og senatoren og resten af skolastikerne, skred han, kronebærende, højtideligt frem gennem byen fra Peterskirken til Lateranpaladset sammen med præfekten og senatoren, med byens magnater og andre fornemme, og mange guvernører og konsuler og byforstandere. Hele byen var dekoreret, og foran ham gik i grupper de gejstlige med røgelseskar og røgelse og folket med palmegrene og blomster, og de sang alle hymner og salmer, og delte de sædvanlige gaver ud. Og efter at han havde lovprist dem både foran Peterskirken og foran Lateranpaladset, gik han ind i den større bygning, som kaldes Leoniana og gav gaver til de gejstlige, som det er sædvane. Herefter afholdt han en højtidelig banket.«

I magt og væld

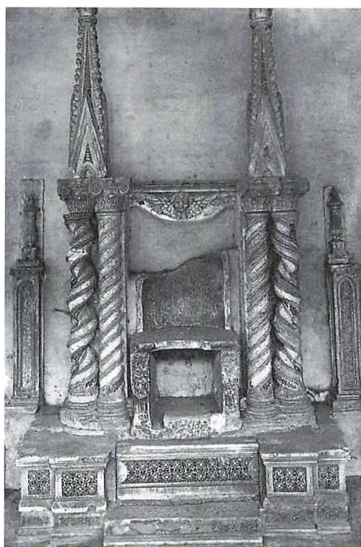
Vi må forestille os, at hele byen har været i højeste alarmberedskab med en gejstlig på hvert gadehjørne. Hele det romerske kleresi skulle møde i klædedragter, der svarede til deres gejstlige rang. De medbragte desuden røgelseskar for rituel at rense ruten – fra Peterskirken til Lateranpaladset – hvoraf processionen ville gå. Området omkring den gamle basilika og paladsbygningerne var i det 4. årh. blevet givet pave >

SKETCH PLAN OF THE LATERAN COMPLEX: THE BASILICA OF ST JOHN LATERAN, THE PAPAL PALACE AND AUDIENCE HALLS, THE MONASTERY AND ITS CLOISTER

Skitsen viser, hvordan Laterankirken og paladserne omkring kunne have set ud før de ødelæggende ildebrande i både 1308 og 1360. Bearbejdet fra Brenda Bolton: *Innocent III – Studies on Papal Authority and Pastoral Care*, 1995.

Billedet viser den såkaldte *sedes stercorata*, eller den skidne stol, som paven ved sin indsættelse skulle gennemføre forskellige ydmygende ritualer i. Tronstolen findes i dag i Lateran-klostret.

> Sylvester og kirken af kejser Konstantin, da han forlod Rom og bosatte sig i Konstantinopel. Kirken og paladset var endemålet for processionen, der skulle afsluttes med, at paven rituelt tog kirken og paladset i besiddelse og dermed bekræftede sin status som kirkens øverste leder.

En sådan procession med masser af mennesker i vrimmel i et organiseret kaos – og man må dertil forestille sig paven højt hævet over resten af processionen på en dekoreret hest med sin tiara på hovedet og ikklædt smukke og kostbare klæder – fremhæver naturligvis umiddelbart pavens magt og myndighed.

Processionen har helt bevidst forsøgt at imitere dele af de antikke kejseres processionser. Efter den gregorianske reformbevægelse og investiturstriden i det 11. århundrede var en sådan *imitatio imperii* en integreret del af den katolske kirkes magtsprog. Den pavelige kroningsprocession var således bevidst kalkuleret i forhold til, at processionen skulle nå forbi en række betydningsfulde levn fra Roms kejserlige og hedenske fortid.

Ydmygende ritualer

Herudover var der i kroningsprocessionen indlagt forskellige betydningsfulde ritualer, som handlede om noget ganske andet end magt og myndighed. Dette var ritualer, der i stedet skulle understrege menneskelig ydmyghed og kødets svaghed. Den pavelige kroningsprocession var således designet til – ud over at fremvise kristendommens sejr og paveembedets magt både her og hisset – at erindre paven om hans egen kropslige forgængelighed og dødelighed. I processionen og ritualerne blev paveembedets evigheds karakter stillet over for pavens dødelighed og dermed placering i tiden. Vi er heldige at have beskrevet disse ritualer i adskillige pavelige såkaldte ordines fra slutningen af det 12. årh. En af disse ordinaler er faktisk Innocens III.s egen afhandling, *Om alterets hellige mysterium*, som han skrev før han blev pave, omkring 1194.

Ordinalerne slår fast, at paven skulle placeres på nogle helt specielle tronstole. Paven skulle ikklædes en rød kåbe af kardinalerne og derefter føres til Lateranet fulgt af en syngende skare, sådan som det just er beskrevet. Som afslutning på processionen skulle han ledes til Laterankirkens søjleprydede forhal, der vendte ud mod en central plads. På dette sted var en særlig tronstol opstillet til lejligheden. Kilderne omtaler blot denne tronstol som 'det skidne sæde' – *sedes stercorata*. Dette er en benævnelse, der kræver en fortolkning. Ordet stammer fra latin *stercus*, som betyder skidt, mudder, snavs eller endda ekskrementer. Noget tyder således på, at stolen skal sættes i forbindelse med en form for rituel ydmygelse af paven ved at fokusere entydigt på pavens menneskelige og dermed kropslige karakter. Placeret på 'det skidne sæde' ville den nyvalgte pave nu få udleveret tre håndfulde mønter, som han ville smide til folkemængden.

Efterfølgende skulle paven følges ind i Laterankirken igen og frem til alteret, hvor han igen ville blive placeret på en tronstol. Denne gang skulle han sidde på en marmortrone i kirkens apsis og for sine fødder modtage kardinalerne for at give dem fredskysset. Herefter kunne paven rejse sig og forlade kirken og bevæge sig mod endnu en tronstol, eller rettere et par tronstole.

To tronstole i porfyr – et meget kostbart materiale, som også blev benyttet af de antikke herskere – var placeret foran Lateranpaladsets loggia. Stolene var arrangeret i forhold til hinanden på den måde, at de dannede en slags dobbelttrone med åbenlyse associationer til ritualer, som man vidste også var blevet udført i det antikke, hedenske Rom og i Byzans. Paven blev først placeret på stolen til højre; hér ville han få udleveret den pavelige stav, *ferula*, og nøglerne. I lighed med en bispestav var også denne stav udformet som en hyrdestav og var et symbol, der nøje hang sammen med at tage Lateranpaladset i besiddelse, og dermed indtage positionen som hyrde over Roms befolkning. Nøglerne symboliserede både besiddelsen af kirken og paladset, men også tildelingen af den apostelmagt, som vi læser om i Mattæus-evangeliet: »Jeg giver Jer magten til at binde og løse, og hvad I binder på jorden, det skal være bundet i himlen.«

Herefter skulle paven rejse sig fra stolen til højre og sætte sig i stolen til venstre, hvor han på ny fik udleveret en serie symbolske objekter, nu dog af en anden slags.

Først et bælte og dernæst en pung med moskus-salve og tolv prægtige stene. Bæltet symboliserede kyskhed, mens pungen symboliserede den skat, som tillod paven at være de fattiges og enkernes tjener, som det hedder i nogle af vore kilder. De tolv sten var symbol på de tolv apostle, og henviste på samme tid til Gamle Testamentes fortællinger om Israels tolv stammer.

Moskus-salven skulle sikre, at paven altid ville være i Kristi aroma – med henvisning til Paulus' ord til korinterne.

Det var ikke blot modtagelsen og overrækkelsen af de symbolske genstande, men også pavens egen fremtræden, som var af afgørende betydning for ritualet. Paven skulle sidde på stolene på en måde, så det faktisk så ud som om, han ikke bare sad, men tværtimod også lå ned på stolene. Kilderne omtaler de to særligt placerede marmortronstole som ligbårer eller dødslejer – *lectuli*. Paven skulle således sidde i tronstolen på en måde, så det så ud som om, han lå på sit yderste eller faktisk allerede var død. Ritualet fokuserede altså på pavens forgængelighed, hans dødelighed. At sidde og ligge på denne måde på disse tronstole var en tosidet handling, et overgangsritual, som på den ene side betegnede en overgang til paveembedets apostolske ophøjethed og evige karakter, men på den anden side rituelt understregede, at også den nyvalgte pave var dødelig. Den nyvalgte pave blev således 'født på ny' via

>

Billedet forestiller en af de i artiklen nævnte porfyrstole, der anvendtes ved pavelig indsættelse og kroning. Det kostbare materiale blev oprindeligt brudt fra Ægypten og blev ligeledes anvendt af de antikke herskere. Stolen findes i dag i Vatikanmuseet.

> sin indsættelse i et evigt embede, men hans sikre død som almindeligt menneske blev ligeledes understreget.

Også andre ydmygende ritualer, der skulle minde paven om hans egen forgængelighed, blev udviklet i det 12. århundrede. Således blandt andet et ritual, hvorunder paven fik sit ansigt påført aske i forbindelse med påskeugens bodsprocessioner. Fra samme periode stammer et ritual, hvorunder lange strimler af hør blev antændt. Hørstrimlerne skulle være så tynde, at de ved antændelsen øjeblikkeligt blussede op og slukkedes næsten med det samme, for slutteligt at dale ned over paven som aske. Dette skete under udtalelse af ord, som klart understregede, at alle uanset rang og status på et tidspunkt skulle gå kødets gang.

Intet under, at en nyvalgt pave kunne have voldsomt brug for en overdådig banketmiddag efter sådanne ceremonier. Dog, inden den private fest begyndte, skulle paven igen rejse sig for at gå til St. Laurentius' kapel og gennemføre en privat messe i det rum i kristenheden, som kunne fremvise den mest værdifulde relikviesamling overhovedet, det såkaldte *Sancta Sanctorum*.

Det 4. Lateran-koncilium, november 1215

I modsætning til kronings- og indsættelsesceremonierne, som han langt fra selv kunne kontrollere og styre, havde Innocens III fuld kontrol over begivenhederne, da et gigantisk kirkemøde afvikledes i november 1215. De overordnede temaer, der skulle diskuteres på mødet, var forinden blevet understreget i en pavelig rundskrivelse, der allerede i april 1213 inviterede den europæiske gejstlighed til mødet i Rom: Et nyt korstog skulle igangsættes, denne gang selvfølgelig meget bedre organiseret, og desuden økonomisk uafhængigt og med paven selv i den militære kommando. Man ville for alt i verden undgå de pinagtige scener fra det fjerde korstog, der i 1204 havde nedkæmpet og indtaget den kristne by Konstantinopel. Som det andet væsentlige tema på konciliet stod en fornyet og forstærket indsats over for de europæiske, kristne befolkninger. Efter at have oplevet problemer med store grupper af kættere og fattigdomsprædikende grupper af spirituelt vakte var det efterhånden gået op for pavemagten, at man burde sætte ind med en opdragelse og en evangelisering af de europæiske folk. Kirken behøvede således nye retningslinjer og principper, der kunne understrege den korrekte moralske, etiske og teologiske 'opførsel' fra både gejstlige og lægfolk.

Da konciliet åbnede på Mortensdag d. 11. november 1215 stod det klart, at netop dette kirkemøde kunne blive af meget stor betydning for den kristne kirke. Mængden af kirkelig og verdslig magt, som var til stede på konciliet, var overvældende: Godt og vel 400 biskopper, patriarkerne fra Konstantinopel og Jerusalem, udsendinge fra patriarkerne af Antiokia og Alexandria, 71 ærkebiskopper og mere end 800 abbeder og priorer, udsendinge fra kejseren af Byzans og den tyske kejser Frederik 2., deputerede fra den franske og den engelske konge og endda repræsentanter fra de engelske baroner, som jo var i voldsom opposition til deres konge – alle var de rejst til Rom. Hvis vi til antallet af gejstlige dignitarer og verdslige adelsmænd lægger et givetvis

En dansker i Rom

Også den danske ærkebiskop var i Rom i november 1215. Som de fleste andre ærkebiskoper fik også den danske kirkes overhoved siden 1201, Anders Sunesen, påbud om at indfinde sig til koncilium i Rom. Og selvom kilderne fra konciliet blot omtaler 'en biskop fra Danmark', må vi formode, at der har været tale om den danske ærkebiskop. Man skulle umiddelbart tro, at Anders Sunesen har glædet sig til at komme til Den evige Stad og mødes med paven, som han kan have studeret med og i hvert fald stod på god fod med. At han dog ikke har glædet sig ved udsigten til en sikkert også strabadserende rejse til Rom fremgår af, at han faktisk bad paven om lov til at blive hjemme. Det kunne der imidlertid på ingen måde blive tale om.

Innocens III skrev i februar 1214 til Anders Sunesen og beordrede ham at møde op: »Derfor undrer det os højligt, at du overhovedet har villet undslå dig herfor, da du, også uden at være tilkaldt, på alle måder burde stræbe efter at deltage i dette højhellige koncilium, hvortil fyrster og prælater og i almindelighed hele gejstlighedens blomst og pryd med største længsel kommer ilende fra alle lande for til opbyggelse for sig selv at kunne se og høre så mange og så fremstående forsamlede fædre og gøre sig fortjent til at blive delagtige i deres bønner og alle de goder, som den hellige synode mener at burde fastsætte. Lad altså ikke den tanke vinde indpas i dit eller nogen som helst biskops eller prælats sind at sætte en så vanærende plet på sin ære, at han under noget som helst påskud unddrager sig så højtidelig en begivenhed og så nødvendigt og fromt et værk, eftersom han ville pådrage sig guds og vor vrede og evindelig skam og skændsel« (Danmarks Riges Breve 1. rk. Bd. 5. nr. 41). Bestyrket herudover af andre kilder kan man nok være temmelig sikker på, at Anders Sunesen trods alt indfandt sig i Rom efter denne svada.

Her ses et eksempel på en pavelig procession fra 1692, hvor Innocens XII fører gennem byen. På stikket ses mange af Roms mest kendte steder: Vatikanet, Peterskirken, Kapitol, Colosseum, Lateranen osv. Alessandro Specchi, Innocens XII's possessio, 1692.

betydeligt følge af mandskab og heste, kan vi måske få et indtryk af den samlede menneskemængde, der i disse novemberdage i 1215 gjorde deres indtog i Den evige Stad. Det har været et fuldstændig uoverskueligt mylder af mennesker og dyr, og det må have haft en enorm betydning for byen og dens normale rutiner og daglige liv.

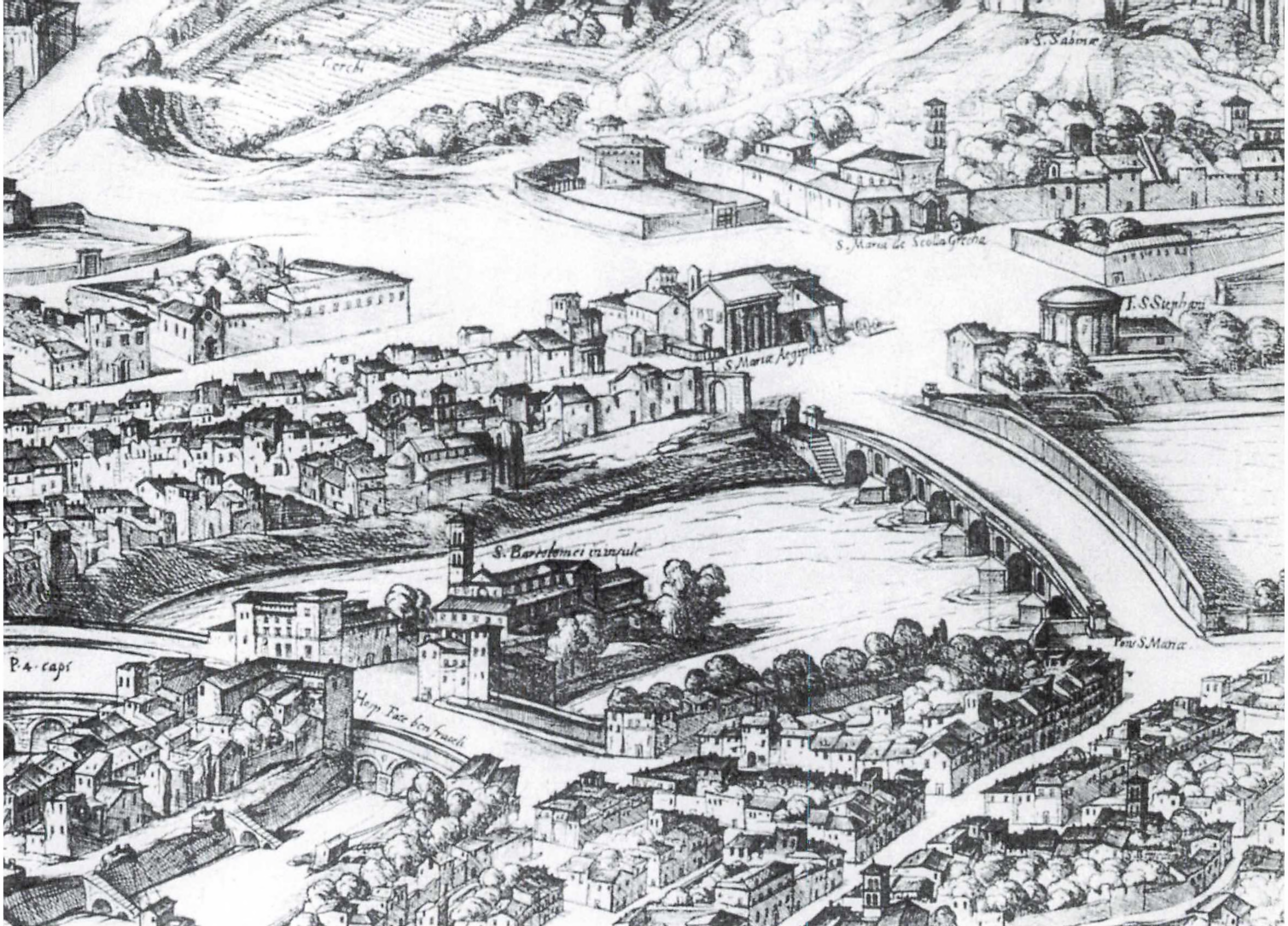
Værdien af god planlægning

Paven var stærkt optaget af selve den detaljerede planlægning og afviklingen af det store show. Det var vigtigt, at deltagerne og romerne fik det rette indtryk af en stærk og respektindgydende pavemagt. Dertil krævedes omhyggelig planlægning. Således var datoerne for konciliets tre sessioner nøje fastlagt. I sin invitation havde paven gjort rede for, at november var en rigtig god måned at rejse i, og at han ikke ville acceptere undskyldninger for at blive væk. Konciliet åbnede som nævnt Mortensdag d. 11. november 1215, men deltagerne var blevet tilsagt allerede Allehelgensdag d. 1. november. Dette ville give dem mulighed for at deltage i en lang række religiøse fester og mindehøjtideligheder for, under og efter selve konciliet. Byen Roms status som betydningsfuld pilgrimsby – en uantastet nummer to i rækken af pilgrimsmål, kun slået af Jerusalem – og kongresvært kunne således igen slås fast: Den 8. november kunne deltagerne fejre de fire kronede martyrer i kirken af samme navn, Quattro coronati. Den følgende dag kunne de deltage i fejringen af pavemagtens hovedkirke, Laterankirken, hvor også konciliets politiske forhandlinger ville finde sted.

Man skulle dog ligeledes tage Peterskirken i brug. Netop her var det meningen, at et større antal religiøse fester skulle afholdes, heriblandt en stor messe for Peter og Paulus på indvielsesdagen for deres kirker d. 18. november. De mange gejstlige dignitarer har givetvis set frem til at deltage i netop denne messe og senere besøge

> Peters grav som en slags religiøs kulmination på deres ophold i Den Evige Stad. I Peterskirken havde paven i forbindelse med konciliet ladet opsætte et lille skærbillede netop over indgangen til Simon Peters grav. Peters grav var det helligste sted i kirken, og det sted, hvor ærkebiskoppernes særlige værdighedstegn havde hvilet, inden det blev taget i brug. Også derfor må et besøg ved Peters grav have været noget ganske særligt, en højtidelighed, som sikkert har rangeret meget højt på deltageres religiøse hitliste. Og for at vise, at også deltagerne selv var noget ganske særligt, havde Innocens III på bagsiden af skærbilledet ladet indgravere en tekst, der refererede til 'konciliets ånd', og som mindede alle biskopperne om at være som hyrder for deres menighed.

Mon ikke også de deltagende kirkelige dignitarer har fået opfattelsen af at være deltagere i noget meget stort, når de i Peterskirkens kor kunne beundre den store apsismosaik, som Innocens havde ladet opsætte?

Detalje af kort over Rom fra 1593. Fra R. Krautheimer *Rome – Profile of a City* 312-1308.

Kyrie eleison, Christ eleison – religiøse fester

Andre religiøse oplevelser var i vente for det kræsne konciliopublikum. Ifølge flere apokryfe skrifter præsenteredes Jomfru Maria i en alder af tre år i templet i Jerusalem den 21. november, hvilken dato derfor festligholdtes i den store kirke, der bærer hendes navn, Santa Maria Maggiore. Skt. Cecilias dag var d. 22. og betød festligheder i kirken i Trastevere-distriktet, Skt. Clemens skulle hædres d. 23., og det kunne ligeledes ske i kirken til hans ære. Her skulle deltagerne endda ikke bevæge sig så langt, idet S. Clemente-kirken ligger lige nedenfor Lateranet. Endelig kunne man d. 24. november fejre Skt. Chrysogonus i kirken til hans ære. På konciliets sidste dag, d. 28. november, ville man fejre Skt. Andreas, apostel og martyr.

Der er ingen tvivl om, at alle disse religiøse fester netop på året for konciliets afholdelse har været afviklet med ekstra hurlumhej og med voldsom bevågenhed fra de fornemme internationale gæster. Vi ved dog ikke meget om dem. Heldigvis har vi en kilde til endnu en religiøs, rituel begivenhed af en vis vægt, som ligeledes blev afholdt under konciliet i 1215. Så sent som i 1964, under forberedelserne til den katolske kirkes 2. Vatikanerkoncil, genopdagedes i arkiverne en øjenvidneskildring fra det fjerde Laterankoncilium. En tysk konciledeltager havde i 1215-1216 sendt en rejseberetning hjem til sin menighed i Giesen, hvori han blandt andet redegjorde for sine oplevelser. Det viser sig heri, at der, som ved enhver større kongres, også her var inkluderet en ekskursion. Denne gik – med pomp og pragt – til endnu en kirke i Trastevere-området, nemlig til Maria-kirken, som formelt skulle indvies efter ødelæggelser tidligere i det 12. århundrede:

»Hvem ville ikke gerne have ønsket at deltage i den ekstraordinære ære på den første søndag efter Skt. Martin? Med den allerstørste hæder blev den overste pontifex ført til konsekrationen af Skt. Maria-kirken, den som også kaldes Den Flydende Olies kirke [i.e. *Sta. Maria in Trastevere*]. De fornemste romerske adelige, svøbt i silke og purpur, gik forud for ham under akkompagnement af trommer og kor, strengespil og orgelmusik og de rungende lyde fra trompeter, og en uendelig mængde af gejstlige og folk fulgte dem. Romerske drenge, som løftede olivengrene i vejret, mødte vor herre paven med råb, og, som det er deres tradition, blev uden ophold ved med at råbe *Kyrie Eleison* og *Christ Eleison*. Ret fremme ved den anden ende af den bro, ad hvilken man nærmer sig kirken, forsøgte utallige lanterner, udhængt over gaderne og stræderne, at få den dags klarhed til at bukke under for disse lampers egen glans. De mange bannere og stykker af purpurfarvet stof, som blev foldet ud fra husmurene og fra romernes høje tårne, kan slet ikke sættes i tal. Men siden min beretning hellere burde vende sig fra disse sager og mod denne dags højtidelighed, og siden jeg ikke er i stand til at redegøre for dette på en ordentlig måde, da skal jeg kun tilføje kortfattet, at næsten hele denne dag blev brugt på konsekrationen af denne kirke. For det var først hen under aften, at romerne, med ikke mindre højtidelighed, førte den herre paven tilbage til sit palads.«

Pave Johannes Paul II, tidligere den polske kardinal Karol Wojtyła, begravet fra Peterskirken i Rom 8. april 2005. Polfoto

- > Afviklingen af det fjerde Laterankoncilium viste en pave på højden af sin officielle magt i den by, som han havde gennemført talrige offentlige processionser i siden sin indsættelse. Og konciliet blev da også afsluttet i samme stil. Under den afsluttende session lod paven de vedtagne 70 dekreter læse op, hvorefter han stolt lod fremvise et uhyre fornemt relikvie, nemlig et stort stykke af træet fra det hellige kors, som man havde erobret fra Konstantinopel. Reaktionen fra de forsamlede udeblev da heller ikke. Vores tyske kommentator fortæller, at alle faldt på knæ og ærede korset, hvorefter paven efter salmer og kollekter velsignede og absolverede alle deltagerne ved træet fra det hellige kors, inden han ønskede dem god tur hjem.

– al kødets gang

De menneskelige grundvilkår, som, ud over magten og æren, var blevet understreget i kroningsfestlighederne, indhentede naturligvis også Innocens III. Under et år efter, at han var blevet fejret og æret i spidsen for det fjerde Laterankoncilium, opholdt paven og hoffet sig i Perugia, hvortil var tilsagt den berømte prædikant og historiker, Jacques de Vitry. Skæbnen ville imidlertid, at Jacques først nåede frem dagen efter pavens død den 16. juli 1216. Paven var endnu ikke begravet, og hans lig lå stadig til offentligt skue i byens katedral. Jacques de Vitry giver i et brev udtryk for sin forfærdelse over det syn, der mødte ham. I ly af natten havde simple tyve stjålet den engang så mægtige paves kostbare klæder og smykker. Pavens afsjælede legeme lå nu i kirken, nærmest nøgen og forladt af mennesker. Liget var endda allerede ved at gå i opløsning, fortæller Jacques. Han kan kun trøste sig over dette syn ved at parafasere Innocens III, som i et ungdomsarbejde havde fremsat lignende tanker: »Hvor kort og forgængelig er ikke denne verdens illusoriske glans – quam brevis sit et vana huius seculi fallax gloria...«

*Torben K. Nielsen er ph.d. og lektor i historie
på Aalborg Universitet*

Litteratur:

P. Fabre & L. Duchesne: *Le »Liber Censuum« de l'église romaine* (Paris 1889-1952)

Richard Krautheimer: *Rome – Profile of a City 312-1308* (1. udg. 1980).

Brenda Bolton: *Innocent III: Studies on Papal Authority and Pastoral Care*, Variorum Reprints (Aldershot 1995).

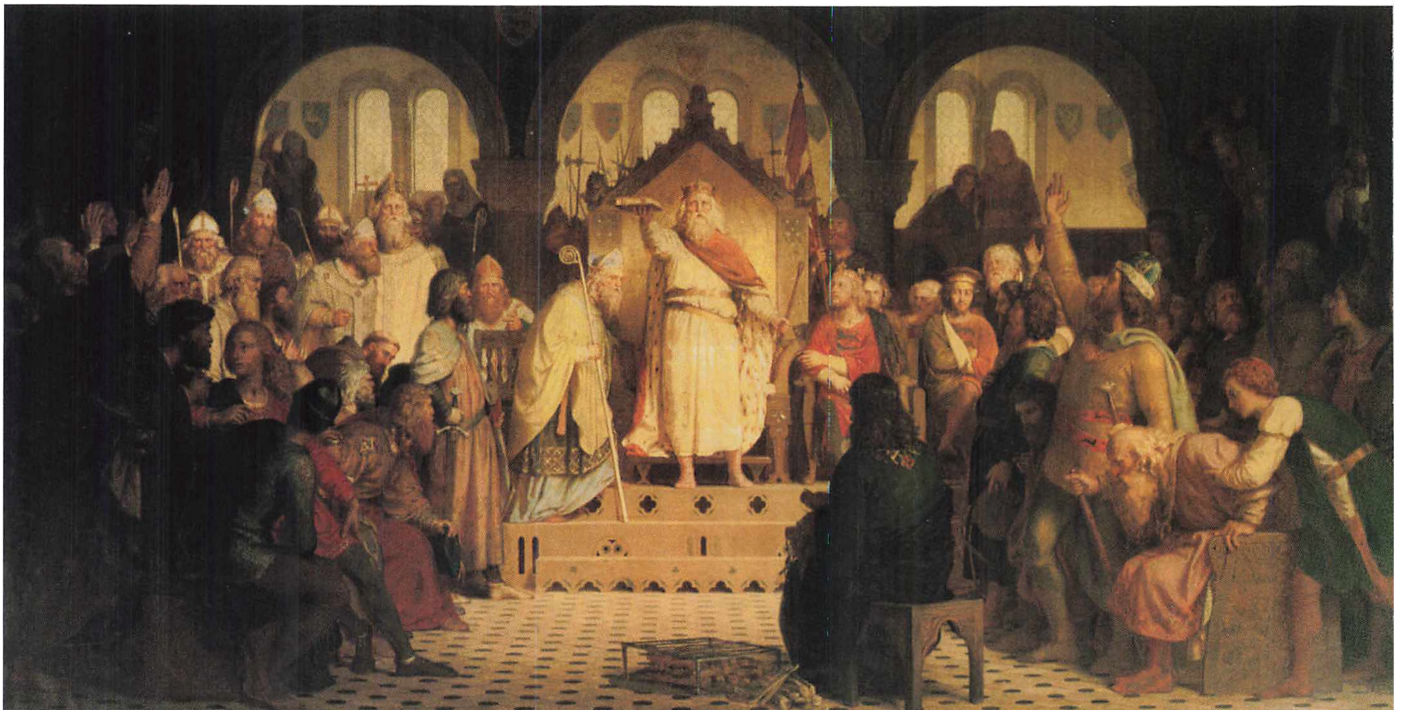
Agostino Paravicini-Bagliani: *The Pope's Body* (Chicago 2000).

Susan Twyman: *Papal Ceremonial at Rome in the Twelfth Century* (London 2002).

John C. Moore: *Innocent III (1198-1216): To Root out and to Plant* (2003).

James M. Powell (ed. & trsl.): *The Deeds of Pope Innocent III by an Anonymous Author* (Washington 2004).

DOMMER- KORPSET I DANMARK FØR ENEVÆLDEN

Når en opsigtsvækkende sag som drabet på en ung italiensk turist bliver afgjort i Østre Landsret, er de færreste danskere i tvivl om, at skyldsspørgsmålet dermed er blevet afgjort en gang for alle, og at en anke til Højesteret kun gælder strafudmålingen. De færreste ved til gengæld, at dette domstolssystem har rødder, der strækker sig næsten 500 år tilbage i dansk retshistorie.

JENS CHR. V. JOHANSEN

Valdemar 2. giver i Vordingborg i 1241 Jydske Lov. Romantiseret maleri af Lorenz Frölich fra midten af 1850'erne. Jydske Lov er en af grundpillerne i dansk retsvæsen, og åbningsordene: »Med lov skal land bygges.« er næsten blevet en kliché.

Det tredelte system med byretter, landsretter og Højesteret (eller Kongens Retterting, som betegnelsen var indtil enevældens indførelse i 1660), vi er fortrolige med, kan med andre betegnelser spores tilbage til middelalderen. Men der er også sket væsentlige forandringer i de to øverste lag i systemet (landsting og Kongens Retterting), og det er dommerne ved disse domstole, der belyses i det følgende.

Dommerkorpsets sammensætning

Kongens Retterting, der blev udgjort af rigsrådet, var med blot en enkelt mulig undtagelse besat af adelige, og ved landstingene var så godt som alle dommerne >

adelige. Undtagelserne udgøres af nogle få for 1513 og generelt af dommerne fra det østligste Danmark (fra Blekinge og Bornholm). Mens man lod udkantsområderne beholde deres særpræg, blev der med Christian 2.s og Frederik 1.s håndfæstninger sat skik på de andre områder, idet det heri blev bestemt, at landsdommerne skulle være adelige. Det synes at have fungeret, for bestemmelserne blev ikke gentaget i senere håndfæstninger.

Dommerkorpset var en uhyre eksklusiv kreds; mellem 1536 og 1660 udnævntes der 143 medlemmer af rigsrådet. Der var intet fast tal for rigsrådsmedlemmernes antal, men generelt svingede tallet mellem 15 og 20. I samme tidsrum var der 87 landsdommere udnævnt ved de forskellige landsting fra Kongeåen i syd til grænsen til Sverige i nord.

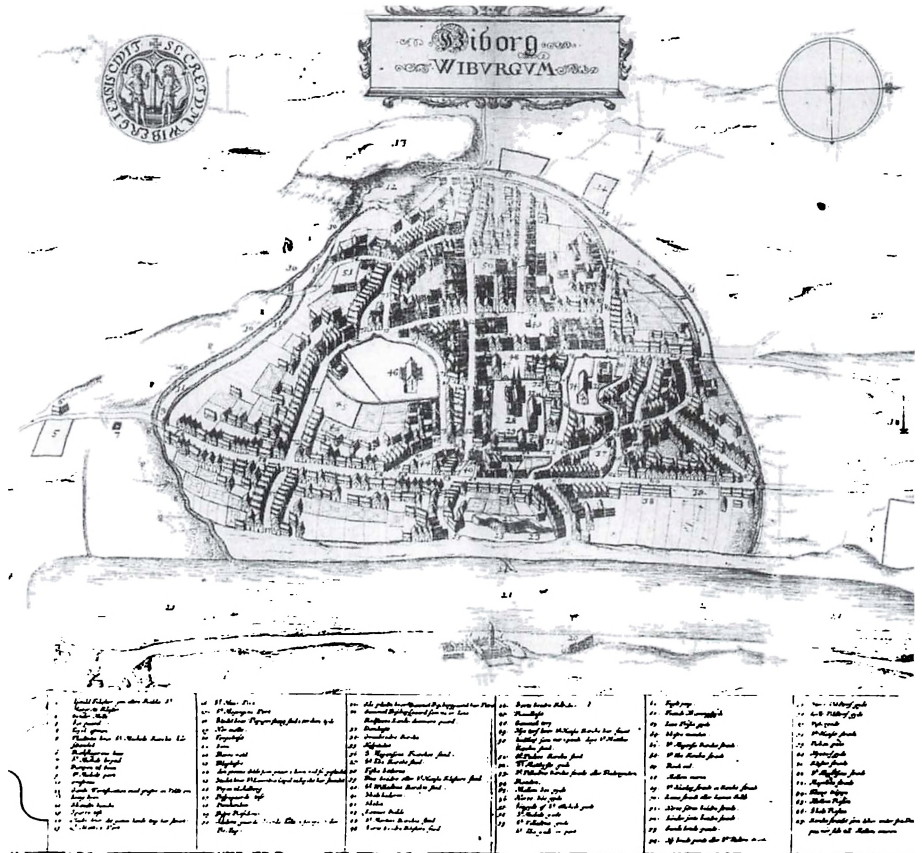
Set med det eksisterende standssamfunds briller var det en ganske naturlig foreteelse; de retssager, der involverede en adelig som den ene part, kunne ikke afgøres af en dommer af borgerlig herkomst. Det, der givet kan undre mere, er det forhold, at dommernes uddannelsesniveau ret beset ikke hævede sig meget over standsfællernes. Det er blevet hævdet, at det muligvis ikke var en ulempe, eftersom sagerne i det store og hele var af en karakter, dommerne som godsejere var fortrolige med, og at da de danske love var ganske jævnt formulerede, skadede det ikke dommerne, at de manglede et detaljeret kendskab til jura.

Når vi læser dagens aviser, får vi det indtryk, at det kan være meget svært at få medhold i en klage over en dommer. Om folk havde det samme indtryk i 1500- og 1600-tallet, ved vi ikke, men rent faktisk blev kun en landsdommer afsat. Det var den borgerligt fødte Hans Pedersen i Blekinge, og årsagen dertil skjuler sig i det dunkle, eftersom blot en af hans landstingsdomme blev appelleret til Kongens Retterting, og her blev den oven i købet stadfæstet. At hans kollega i Halland, Claus Machabæus, ikke måtte lide samme skæbne, kan dog undre. Lige under halvdelen af hans domme blev ændret af Kongens Retterting; blot for at nævne et enkelt eksempel kunne sagsøger i en sag dokumentere, at Machabæus i en arvesag i september 1619 havde dømt imod en dom, han selv havde afsagt i juni 1618.

Karriereforløbet

Der var endog meget stor økonomisk forskel mellem de adelige, der blev optaget i Rigsrådet (og dermed udgjorde landets regering) og qua denne post også var dommere i Kongens Retterting, og de adelige, der blev udnævnt til landsdommere. Landsdommerne horte i 1602 til de lavere lønnede embedsmænd med 550 daler om året til de jyske dommere og 140 daler til dommerne fra Lolland-Falster. Der var et kolossalt spring op til de lønninger, rigsråderne modtog, og det er blevet vurderet, at deres godsrigdom var ca. seks gange så stor som den menige adels. I årene før enevældens indførelse skete der dog en vis lønmæssig forbedring, men det fremgår ganske klart, at det stadig var lavadelige, der blev landsdommere. Man kan sætte en

Stænderpladsen i Viborg med domhuset,
 hvor landstinget holdtes.
 Peder Resen, Atlas Danicus, 1677

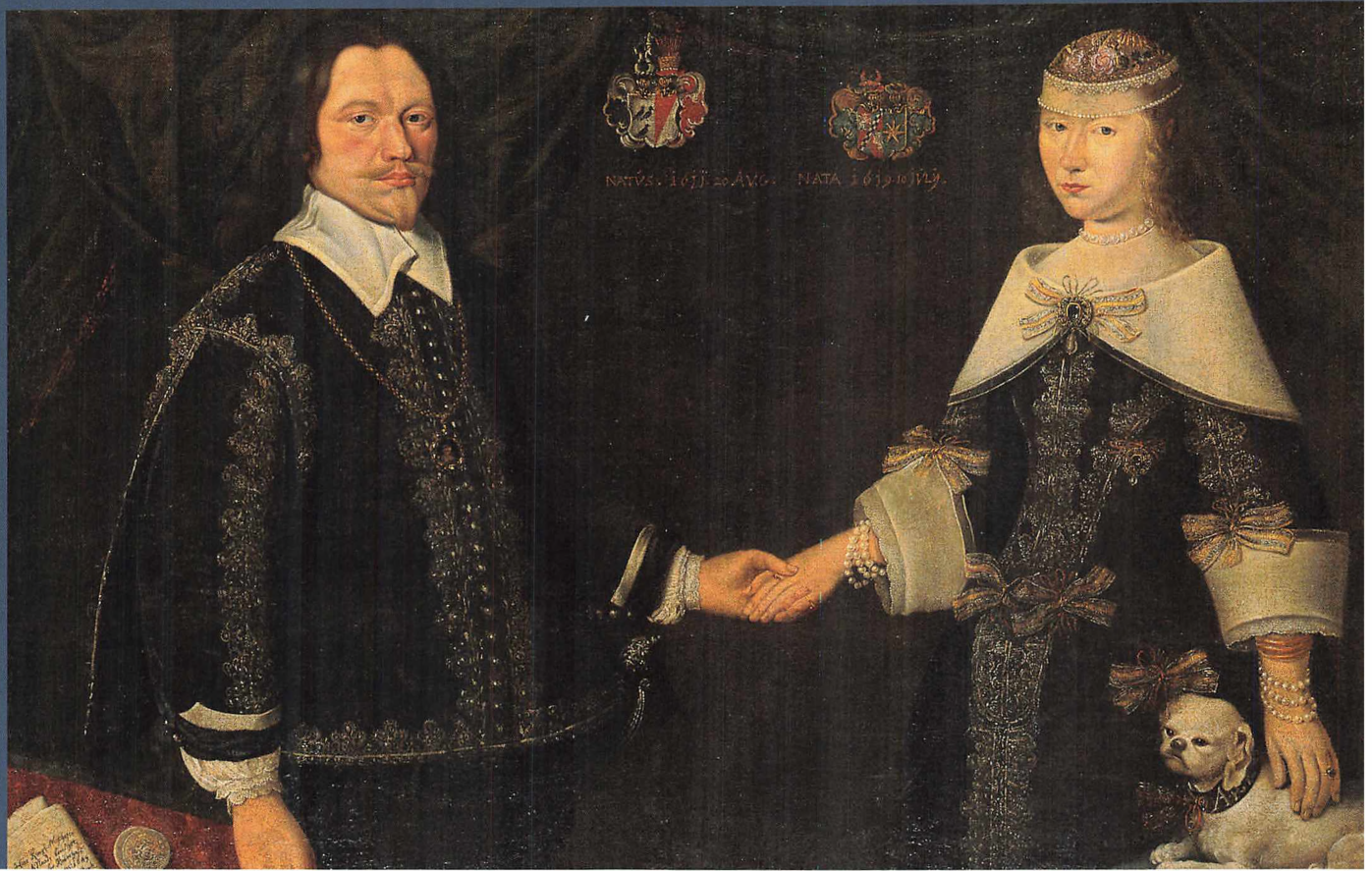
grænse mellem højadelige og lavadelige på grundlag af rostjenestetaksationen (det antal heste, en adelig på baggrund af en vurdering af hans godsejendom skulle stille til landets forsvar). Grænsen var to heste. De fleste landsdommere lå netop på eller under dette antal heste. Den ovennævnte Claus Machabæus blev i 1609 takseret til $\frac{1}{2}$ hest og i 1617 til $\frac{3}{4}$ hest. Til gengæld finder man meget få rigsråder, der nærmede sig denne grænse.

Alligevel var der mange lighedspunkter ved de to gruppers karriereforløb frem til dommerembedet. Generelt begyndte de enten som hofjunker ved det kongelige hof eller som kancellisekretærer i statsadministrationen. Danske kancelli beskæftigede 10-15 adelige sekretærer til sagsbehandling og koncipering af udgående skrivelser, hvilket er blevet betegnet som et kursus i administrativ praksis. Næste trin var en dannelsesrejse til europæiske hoffere og/eller universiteter, hvilket ikke nødvendigvis indeholdt kurser i jura.

Mens en juridisk uddannelse nu er uomgængelig for at gøre karriere inden for domstolvæsenet, var det ikke tilfældet for 500 år siden. Gennem de ca. 125 år fra Reformationen i 1536 og frem til enevældens indførelse var der ganske vist stadig

Landsdommer Otte Krag.

*Det Nationalhistoriske Museum på
Frederiksborg*

> flere adelige, der havde opholdt sig ved udenlandske universiteter, men meget få af dem havde fået en længerevarende uddannelse, og universitetsopholdet indgik som del af de europæiske dannelsesrejser, der nærmest blev obligatoriske for en ung adelsmand. Sammenlignet med andre unge adelige havde ca. dobbelt så mange af dem, der fik en stilling som landsdommer, været på en dannelsesrejse. I denne sammenhæng er det et væsentligt træk, at andelen, der havde været ude at rejse, steg i tiden efter Christian 4.s kroning i 1596, men også at uddannelsesrejserne blev af længere varighed, end det tidligere havde været tilfældet.

Vi ved, at Claus Machabæus som en af de få danske adelige, indskrevne studerende læste jura under sit ophold i udlandet. Det forhold, at han fik så mange af sine domme omstødt, rejser det enkle spørgsmål: hvad foretog han sig under sit universitetsophold i Leyden? Desværre er det et spørgsmål, der ikke kan besvares, da hans personlige papirer ikke er overleveret

Kun for to rigsråder findes der oplysninger om, at de havde beskæftiget sig praktisk med jura. Det var dels Henrik Ramel til Bækkeskov, der havde været assessor ved rigskammerretten i Speyer og Otte Krag til Voldbjerg, som havde studeret jura både i Padova og i Speyer, og som i 1636 udgav det juridiske skrift *Selectae juris*

quaestiones. Det er dog også ensbetydende med, at rigsråderne kun var marginalt bedre uddannede inden for jura, end landsdommerne var det, hvorom det vides, at Laurids Below til Kjølstedgård under sit ophold i 1539 ved universitetet i Orléans havde studeret jura.

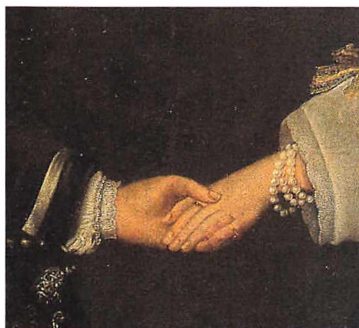
At landsdommerne generelt ikke hørte til de økonomisk mest velstående og muligvis heller ikke konstant havde siddet med næsen i bøgerne under universitetsopholdene, var imidlertid ikke ensbetydende med, at deres status blandt deres standsfæller lå på et tilsvarende lavt niveau. For da Christian 4. i 1638 i økonomisk henseende blev underlagt landkommissærinstitutionen, var der fire landsdommere blandt de otte valgte landkommissærer.

Landsdommernes slægts- og ægteskabsforbindelser

Et af de mest særprægede træk ved landsdommerembedet i det østlige Danmark var de meget nære slægts- og ægteskabsforbindelser mellem landsdommerfamilierne i modsætning til de jyske landsdommere. Der kan spores flere linier, fx en falstersk-hallandsk ægteskabs- og en skånsk-sjællandsk slægtskabsforbindelse. Man kan spørge, hvorfor Morten Mortensen Mormand til Østerod og Erik Bille til Møllegård blev udnævnt til landsdommere i hhv. Halland og på Langeland? For begges vedkommende ligger den tanke ikke fjernt, at de ud over hofstjeneste og rejser havde gennemgået noget, der nærmest kan betegnes som en lærlingeuddannelse hos deres respektive svigerfædre.

Mogens Falster Bielke til Bellinge, der var landsdommer på Lolland-Falster fra 1542 til 1558, fik sin datter Inger gift med landsdommer Corfitz Lauridsen Rosengjedde til Østero, der fra 1575 til 1586 var landsdommer i Nørrehalland. Deres to døtre, Anne og Ellen, blev gift med henholdsvis den ovennævnte Morten Mormand, der var dommer fra 1602 til 1610, og med Erik Bille, der havde sin embedsperiode fra 1624 til 1636. Dertil kom, at Anne Rosengjeddes svoger var Erik Mortensen Mormand, der var landsdommer på Lolland-Falster fra 1589 til 1603.

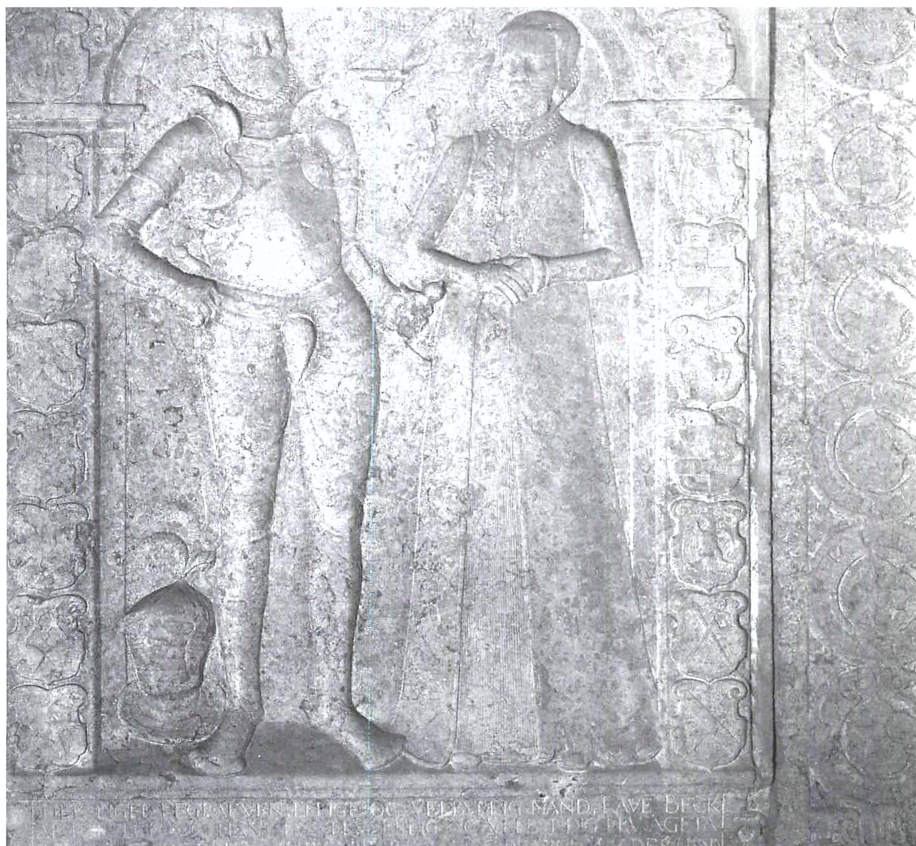
Lauge Urne til Boserup, der var landsdommer i Skåne indtil 1530, var far til Jorgen Urne, der efterfulgte ham, og til Claus Urne til Beltebjerg, der blev landsdommer i Skåne i 1549, samme år som han blev udnævnt til rigsråd. Claus Urne var gift med Anne Sivertsdatter Grubbe, der var faster til Laurids Grubbe til Røgle, som var landsdommer på Lolland-Falster. Laurids Grubbe var onkel til Jesper Grubbe til Ålstrup, der i 1616 efterfulgte ham på posten som landsdommer over Lolland-Falster. Annes søster, Agate, var gift med den sjællandske landsdommer Lauge Beck til Forslev, hvis oldebarn af samme navn i 1646 blev landsdommer på Lolland-Falster. Han var også gift med en Grubbe. I 1589 blev den ovennævnte Lauge Urnes barnebarn, Lage, ligeledes landsdommer i Skåne. Oldebarnet Axel Urne til Aarsmark, der var barnebarn af Claus og Jorgen Urnes bror, Knud, blev i 1615 landsdommer på Sjælland. Axel Urnes mor var Margrethe Grubbe, hvis far var onkel til landsdommer Jesper Grubbe, og hans svoger var Henrik Gyldenstjerne til Svanholm, som blev landsdommer i Skåne i 1625.

Tilsvarende snævre slægts og ægteskabsforbindelser kendes ikke fra Fyn og Jylland, og de forsvandt også fra Skåne og Sjælland efter 1630, men fortsatte i bedste velgående i Halland, på Langeland og på Lolland-Falster.

Fra 1583 til 1589 var Rudbeck Pors til Ollingsø landsdommer på Lolland-Falster, to af hans nevoer, Erik og Rudbeck, blev også landsdommere sammesteds, mens en tredje nevo opnåede denne stilling på Langeland. Hans niece, Hilleborg, var gift med Niels Gaas til Hjortholm, der også var landsdommer på denne o. Endelig skal det nævnes, at Lauge Bille til Kjærsgård i 1636 afløste sin onkel Holger på posten som landsdommer over Lolland-Falster, efter at ovennævnte Erik Pors havde været indehaver af stillingen i mindre end et år.

Indtil omkring 1650 må der have været en tradition for inden for bestemte slægter at søge embedet som landsdommer som slutstenen på et karrierforløb, for det var bestemt ikke en stilling, der vanligvis forte indehaveren ind i rigsrådet eller til de indbringende lensmandsposter. Kun et af de ovennævnte medlemmer af disse slægts- og ægteskabsforbindelser opnåede sæde i Rigsrådet. Det var Claus Urne, der i 1549 blev såvel landsdommer som rigsråd.

Gravsten for den sjællandske landdommer Lauge Beck til Førslev, på stenen afbilledet med sin kone Agate.

Nationalmuseet

Den judicielle revolution

At disse forbindelser tidligere mistede betydning på Sjælland og i Skåne end i Halland, Langeland og på Lolland-Falster må være en konsekvens af den prestige, der efterhånden blev knyttet til embedet, og selvom det givetvis har været som et offentlig ombud, må flere også have været villige til at lade sig vælge til det. Det skal ses i sammenhæng med den såkaldte 'judicielle revolution', der indledtes i årene efter Reformationen. Skont ordet revolution nok ikke er helt passende for et udviklingsforløb, der strakte sig over det meste af et par århundreder, er de komponenter, der indgår i begrebet af yderste vigtighed for at forstå udviklingen inden for retsvæsenet. Blandt de væsentligste tiltag var, at den mundtlige procedure mistede sin forrang og blev erstattet af en skriftlig, at vidnebeviserne indtog en stærkere placering end tidligere (og derved erstattede den tidligere anvendte mededsinstitut), at advokatbistand blev udbredt, at boder for grove forbrydelser blev erstattet af forskellige

Litteratur:

Johansen, Jens Chr.V. »The Communication of Sentences from the King's Bench in Denmark 1537-1660: The Impact on the Local Judiciary« i *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Internationaler Kongress Krems an der Donau 9. bis 12. October 1990*, hrsg. Helmut Hundsbichler. Wien, 1992.

Johansen, Jens Chr.V. »Judicial Behaviour in Early Modern Denmark« i *Clashes of Cultures. Essays in Honour of Niels Steensgaard*, eds. Jens Chr.V. Johansen e.a. Odense, 1992.

Ladewig Petersen, Erling. »Landsdommerkorpset under adelsvælden: Rekruttering, karrieremønstre og status«, *Historisk tidsskrift* 93:2 (1993).

former for straf, at der blev færre retssager, og at lægdommere blev udskiftet med professionelle dommere.

Professionelle dommere kunne i Danmark først blive en realitet, da en juridisk embedseksamen blev introduceret i 1736, men den udbredte udenlandske studieaktivitet, der kan dokumenteres for flere og flere af de unge adelige, der indgik i domstolvæsenet fra Christian 4.s tiltrædelse på tronen, kan dog ses som et led i en stigende professionalisering af domstolssystemet.

Ombud eller embede

En sammenligning med forholdene i Sverige viser, at der i dette land foregik en tidligere professionalisering af dommerkorpset. *Göta hovrätt* blev oprettet i 1635 i Jönköping, og af de tretten dommere, hvoraf de syv skulle være adelige, var fire af disse så tidligt som i 1640 indehavere af en juridisk doktorgrad, og i 1662 var tallet steget til seks. Også embedsmænd med praktisk erfaring fik sæde i *hovrätterne*, fx tidligere borgmestre og rådstuenotarer.

En væsentlig forskel til forholdene i Danmark var indførelsen af *auskultant*-systemet i 1620'erne i den offentlige forvaltning. Uddannelsen indledtes med universitetsstudier (dog ikke teologi), og herefter kom de bedste – om ikke i lære hos en slægtning – så gennemgik de til gengæld en ulønnet uddannelse ved *hovrätten*, hvor de lyttede til dommernes overvejelser, drev studier i domstolsarkiverne og reviderede de fra underretterne indsendte protokoller. Netop dette sidste punkt var medvirkende til at give det svenske domstolssystem et langt mere ensartet præg end det danske. Fra ca. 1620 blev det i Sverige besluttet, at alle underretter en gang om året skulle indsende en kopi af årets dombog til den nærmestliggende *hovrätt*, således at den kunne blive gennemgået, og fejltagelser blive rettet. Da de fleste domme allerede var blevet eksekveret, var der i virkeligheden tale om en kontrol af underretsdommerne.

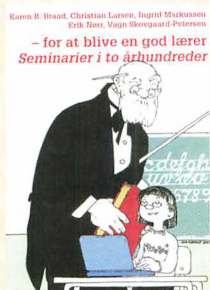
Spørgsmålet bliver, om det svenske system var mere effektivt end det danske *laissez-faire*-princip, hvor vi har set, at kun en enkelt landstingsdommer blev afsat, mens enkelte andre blev advaret, og Claus Machabæus i årevis fik lov til at afsige domme, der blev korrigeret af Kongens Retterting. Det var givetvis langt vanskeligere at afsætte en dommer, der havde påtaget sig gerningen som offentligt ombud, end det var at straffe en embedsmand som i det svenske system.

Hvad der end måtte blive anset for at være det mest effektive, er der ingen tvivl om, at det danske retssystem tog ved lære af det svenske. Men der gik mere end 100 år, før en dansk juridisk embedseksamen førte landsdommerne til samme uddannelsesniveau som deres svenske kollegaer.

Jens Chr.V. Johansen er dr.phil og lektorvikar ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet

Karen B. Braad m.fl.:
– for at blive en god lærer
Seminarier i to århundreder

Syddansk Universitetsforlag, 2005. 450 s. 275 kr.

Bogen indgår i trebindsværket om dansk læreruddannelse 1791-2003. Det foreliggende bind handler om forandringer i læreruddannelsen – om fag, pensum og pædagogik, om rekruttering, ydre vilkår samt politisk-pædagogisk debat. Fremstillingen forsøger at forstå de skiftende forestillinger om en god lærer.

Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund,
 Niels Wium Olesen, Jakob Sørensen
Danmark besat – Krig og hverdag 1940-45

Høst og Søn, 2005. 846 s. 499 kr.

Fire unge historikere forsøger at knytte de mange tråde til en samlet fortælling om hele det danske samfund under besættelsen. Det er en historie, der begynder længe før den 9. april, og som har forgreninger langt uden for landets grænser. Det handler om demokrati og diktatur, om heltemod og opportuniste, om overlevelse og ære. Men det handler først og fremmest om modsætninger og sammenhænge i det 20. århundredes danmarkshistorie.

Alice Maud Guldbrandsen:
Tavshed blev min sang
Bombardementet af Den franske Skole marts 1945

Documentas, 2005. 168 s. 229 kr.

Engelske RAF-fly bombede ved en fejl Den franske Skole på Frederiksberg den 21. marts 1945. Katastrofen kostede omkring 110

mennesker livet, heraf 90 børn. Forfatteren var en af de overlevende – blot 5 år gammel. Gennem samtaler med 20 af de overlevende børn samt nogle af den katolske skoles daværende søstre, har forfatteren sammensat en mosaik om katastrofen. Bogen indeholder også vidnesbyrd fra redningsfolk, læger, en af de deltagende RAF-piloter og andre involverede.

Hans Kirchhoff:
Et menneske uden pas er ikke noget menneske
Danmark i den internationale flygtningepolitik 1933-1939

Syddansk Universitetsforlag, 2005. 256 s. 248 kr.

En undersøgelse af Danmarks rolle i den internationale flygtningepolitik i årene 1933-1939. Forfatteren viser, hvordan 1930'ernes flygtningepolitik ikke var noget skoleeksempel på empati og humanisme, men gør samtidig opmærksom på, at den internationale flygtningepolitik blev ført mod næsten umulige odds på grund af den økonomiske verdenskrise og det stadigt mere aggressive Tyskland. Bogen er første bind i en serie på 4 om dansk flygtningepolitik i årene 1933-1945.

Ulrik Langen:
Revolutionens skygger
Franske emigranter og andre folk i København 1789-1814

Lindhardt og Ringhof, 2005. 436 s. 299 kr.

Den franske revolution i 1789 sendte hundredtusindvis af franske borgere på flugt og et par hundrede af dem havnede i København. Det var en broget flok af politiske og religiøse flygtninge, fantaster og fanatikere. I bogen skildres nogle af emigranternes liv og vilkår samt deres modtagelse og sammenstød med det københavnske standssamfund i årene 1789-1814.

BOGNYT

Mikkel Venborg Pedersen:

Hertuger

At synes og at være i Augustenborg 1700-1850

Museum Tusulanum, 2005. 300 s. 298 kr.

Bogen handler om selve det at være hertug med udgangspunkt i de augustenborgske hertugers liv. Der besvares spørgsmål som: hvorledes så de fysiske omgivelser ud, hvad betød slottene, hestene, møblerne, sølvtøjet og malerierne; hvad kendetegnede relationerne mellem herskerne og de undergivne; på hvilken måde udøvede hertugen magt og nåde; hvilken betydning havde de storslåede fester og indviklede ceremonier, og hvilke forbindelser var der til kongen i Danmark og til andre europæiske aristokrater?

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson:

Medaljens bagside

Jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-1945

Forlaget Vandkunsten, 2005. 472 s. 348 kr.

I besættelsens første par år udviste de danske myndigheder 21 statsløse jøder, 19 af de udviste omkom senere i de tyske kz- og udryddelseslejre. Bogen fortæller historien om de 21 jødiske skæbner på baggrund af danske og udenlandske arkivalier. Endvidere beskrives og dokumenteres de danske myndigheders behandling af jøder på flugt fra det nazistiske Tyskland.

SKØNLITTERATUR:

Stewe Claeson:

Pigen i Arras

Modtryk, 2005. 217 s. 249 kr.

En historisk roman fra 1300-tallet om lagmanden Ulf Gudmarsson fra Östergötland og hans hustru Birgitta Birgersdottor, senere kendt som Den hellige Birgitta af Vadstena. Romanen følger dem på den

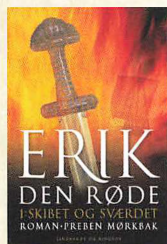
lange rejse hjem fra valfartsstedet Santiago de Compostela til den nordfranske by Arras. Birgitta bliver mere og mere optaget af det religiøse, og afstanden mellem dem vokser. Ulf har nemlig svært ved at acceptere den guddommelige retfærdighed pga. en søns død.

Preben Mørkbak:

Erik den Røde

Skibet og sværdet

Lindhardt og Ringhof, 2005. 392 s. 299 kr.

Første bind i en historisk romanserie om Erik Torvaldsson, der af sine samtidige og eftertiden blev kendt som Erik den Røde. Han blev født i 952 i Norge, som 14-årig kommer han til Island, da hans far dømmes fredløs, og senere kommer han videre ud i verden, hvor han bl.a. som den første europæer bosætter sig i Grønland. I det første bind skildres hans barndom og første ungdomsår.

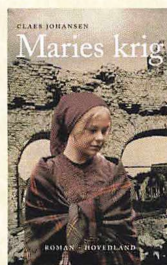
FOR BØRN:

Claes Johansen:

Maries krig

(Roman)

Hovedland, 2005. 153 s. 198 kr.

Romanen handler om den 14-årige Marie fra Sønderborg, hvis far i 1864 er reserveofficer i krigen om Slesvig. Hun ser ham komme tilbage fra Dybbøl Skanser, når hans afdeling har hvil, og hun følger ham på vej til nye slag mod den østrigsk-preussiske overmagt. Bogen slutter med et kort over hærenhedernes stillinger og en kronologisk gennemgang af krigens vigtigste faser. Bogen kan læses fra ca. 12 år.

Det danske imperium – storhed og fald

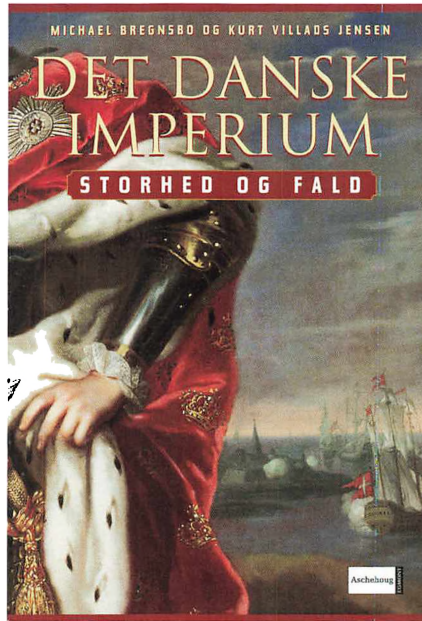
LARS B. STRUWE, ARKIVAR VED RIGSARKIVET OG REDAKTØR FOR SIDEN SAXO

Det er sjældent, at man som historiker eller historisk interesseret bliver virkelig overrasket over danske historikers fremstilling af danmarkshistorien. Men i Michael Bregnsbos og Kurt Villads Jensens *Det danske imperium* får læseren en reel nytolkning af den samlede Danmarkshistorie fra år 9 og frem til i dag. Forfatterne viser meget overbevisende, at Danmark i de sidste 2.000 år har været en del af en større helhed med tætte kontakter til resten af Europa. På sin vis bliver bogen et opgør med den klassiske danske historieopfattelse, hvor Danmark er en småstat uden de store evner, hvor de danske konger overvurderer sig selv og sender landet ud i forudsigelige nederlag.

Begyndende med højststående danske officerer i romersk tjeneste og frem til 1600-tallet opbygges et dansk imperium – eller rettere flere imperier. Imperiet i Himlingøje omkring år 150 havde stærke forbindelser til det romerske imperium, hvilket har sat sig tydelige spor i form af de rigeste arkæologiske fund udenfor Romerriget. Kontakt havde man også til nomade- og rytterfolk på de sydrussiske stepper, og et vidtspændende diplomati må have været etableret.

Fra omkring 700 etableredes et nordsøimperium. Gorm den Gamle er i Bregnsbo og Jensens fortolkning konge over et ganske stort område, og han tillægger sig muligvis kejsertitlen. Trelleborgene ses som et middel til at undertvinge og sikre områderne, og Harald Blåtand foretager en konsolidering og en udvidelse af sin faders imperium. Imperiet toppe med erobringen af store dele af England og Knud den Store, der i øvrigt selv anvendte kejsertitlen.

Nordsøimperiet afløses af et Østersøimperium, der fra ca. 1100 og frem til 1375 opbygges bl.a. ved korstog i de baltiske områder. Danmark var et rige, som resten af Europa måtte forholde sig til. Dette giver sig fx udslag i, at den franske konge i 1193 giftede sig med den danske konges søster. Både dette

imperium og det efterfølgende unionsimperium har tætte relationer til Paven. Margrethe I. fik stærk støtte fra paven og fik af pave Bonifacius IX tilladelse til at føre kortog mod alle sine fjender, både hedninge og kristne. Det var et helt usædvanligt privilegium, der understreger imperiets betydning.

Imperiet var i perioden 1536 til 1720 en konglomeratstat sammensat af mange områder kun holdt sammen af en fælles fyrste. Denne stat søgte fortsat at udvide sit territorium både i sit nærområde, hvor tyske småstater og byer var under pres, og i form af kolonier. De områder, man tabte til Sverige, søgtes gang på gang generobret. At det ikke lykkedes, skyldes primært udlandets frygt for suveræn dansk (eller svensk) kontrol med besejlingen af Østersøen.

Perioden herefter er præget af stagnation, eller, fra 1870, et forsøg på at vinde indad, hvad udad var tabt. Fra dette tidspunkt og frem formes den moderne danske historieforskning også. Mange steder i *Det danske imperium* tilbagevises højt respekterede historikers tolkninger. Bregnsbo og Jensen har her fat i den lange ende. Danske historikere er henfaldet til at beskrive Danmarkshistorien ud fra det danske riges nuværende grænser. Alene ved at se på historiske kort burde man for længst have gjort op med denne tolkning. Meget rammende beskriver de det som: »Fortiden blev alene forstået som optakten til den moderne, danske nationalstat. Danmark havde med andre ord altid været et lille, fattigt land.« Dette gøres der nu op med, og bogen kan kun få de varmeste anbefalinger, fordi læseren bliver nødt til at forholde sig til denne nytolkning og til sit eget syn på Danmark og dets historie.

Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen:

DET DANSKE IMPERIUM – Storhed og fald

København: Aschehoug, 328 s. 399 kr.

I NÆSTE NUMMER:

Ludoman og bedrager

Dansk politik og administration er kendetegnet af et meget lavt antal sager om korrupsion, bestikkelse og bedrageri. Enkelte sager springer dog i øjnene, og Christian Birchs sag er en af de mest spektakulære. Som centralt placeret embedsmand i finansadministrationen lykkedes det ham at bedrage statskassen for 659 gange sin årsløn eller 1.273.361 rigsbankdaler. Pengene blev brugt til at spille lotto for i en næsten tyveårig periode. Ph.d. stipendiat Mette Frisk Jensen forsker i korrupsion og har i den forbindelse fundet sagen og beskriver den i artiklen *Christian Birch – den bedrageriske konferenceråd*.

Landbruget under besættelsen

Interessen for besættelsestiden synes fortsat stigende. I artiklen *Til fælles bedste – Landbruget under den tyske besættelse* fortælles om sortbørs, stalddørshandel mellem danske bønder og tyske soldater og fødevarerleverancer til Tyskland. Artiklen er skrevet af ph.d. Mogens Rostgaard Nissen, hvis undersøgelser viser, at det danske landbrugs fødevarerleverancer var helt centrale i spillet om samarbejdet mellem den danske regering og den tyske besættelsesmagt.

Åbningstider på STATENS ARKIVERS LÆSESALE

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagslukket fra 2. maj til 31. august.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

FRA ARKIVETS GEMMER FRISK LUFT OG LYS

LARS B. STRUWE

Ikke alt var godt i gamle dage. Omkring år 1900 skyldtes mere end 7 procent af alle dødsfald den frygtede tuberkulose (TB). Sygdommen udgjorde et stort problem i de tætpakkede byer, særligt i de dårlige, fugtige og mørke lejligheder i lejekarernerne i de københavnske brokvarterer.

TB får man ved at indånde tuberkelbakterier. Typisk sker smitten ved tæt kontakt med en smittet, der enten hoster, nysner eller taler. Bakterierne er meget modstandsdygtige og tåler udtørring. Imidlertid tåler de ikke lys. En del af behandlingen blev derfor masser af frisk luft og lys.

Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse stiftedes i 1901. Den oprettede en række sanatorier, hvor patienter opholdt sig i meget lang tid – ofte flere måneder. Behandlingen var ud over lys og luft ofte invaliderende, men livsreddende operationer. Billedet er fra foreningens arkiv og viser patienter der hviler sig i haven til tuberkulosesanatoriet i Haslev. Bemærk halvtaget, som patienterne kan ligge under selv i dårligere vejr.

Efter en hård kamp mod TB blev sygdommen i det 20. århundrede næsten udryddet i Danmark. I dag er der desværre en lille vækst i antallet af udbrud. Dette skyldes sygdomsspredning med indvandring fra Østeuropa og Afrika, samt at bakterierne bliver stadigt mere resistente over for antibiotika.

